

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ИНСТИТУТА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Година VI, Ц Е Т И Њ Е Књига IX, св. 2, 1954

Црногорско-српски односи за вријеме Првог српског устанка

Први српски устанак, по свом циљу и по посљедицама насталим у процесу оружаних акција српских устаника против турског феудалног поретка, спада међу најзначајније догађаје у историји Јужних Словена. Узроци који су га изазвали настали су из друштвено-економских односа у Турском Царству, посебно у Београдском Пашалуку, ствараних нарочито од краја XVII до краја XVIII вијека, и под утицајем Француске револуције и Наполеонових ратова у Европи. Укупност и испреплетеност тих односа сачињава, дакле, онај историски оквир из којег је настао Први српски устанак и из којег се развијао као стваралачка снага у процесу изграђивања српске националне државе.

Спахиско-феудални систем, постепеним развитком робно-новчаних односа у току XVIII в., наметао је раји све теже обавезе које су расле у зависности, како од повећаних потреба спахија с обзиром на стратешки значај Београдског Пашалука као граничне области према Аустрији, тако и због продубљене кризе у турском феудалном поретку. Унутрашња криза се заостравала јачањем елемената читлучког система, чији су носиоци били јаничари, на штету спахиско-феудалног. Јаничари су се у изграђивању читлука служили скоро искључиво ванекономским средствима, насилно су одузимали спахијама њихове спахилуке и лишавали рају најосновнијих права, која је дотад имала на имањима која је обрађивала. У процесу читлучења дажбине сељака су расле у односу на дажбине спахијама до износа који није био ничим регулисан ни ограничен, а штавише ни у сваком крају нијесу биле једнаке, него су зависиле од самовоље читлук-сахибије. Лазар Арсенијевић Баталака наводи у својој „Историји српског устанка“ неколико карактеристичних одлика јаничарских насилничких метода, примјењиваних крајем XVIII в., а нарочито у времену дахиске управе од 1801 г. до Устанка. Он каже да су јаничари силом одузимали спахијама земљу и проглашавали се власницима, читлук-сахибијама, тражећи од раје поред спахиског десетка још и деветак, тј. девети

дио њених прихода, што је уз друге разноврсне дажбине изно-
сило толико да сељак није могао да живи ни од најнапорнијег
рада, улаганог у обраду земље.) Спахилуке које нијесу одузи-
мали „стешњавали су“ присвајањем од њих шума и утрина,
стварајући на тај начин, сељачким кулучењем по више дана
у седмици, посебну врсту посједа званих миљкови, уствари чит-
тлуке, који су читлук-сахибијама доносили велике приходе.

Али све до осамдесетих година XVIII в. читлуци су били малобројни, јер ни јаничара није било много, а услови нијесу били погодни за убрзавање читлучења, с обзиром на отпор спахија и на вреће међу сељацима у вези с ратом који се очекивао између Аустрије и Турске. Почетком рата Аустрије и Русије против Турске 1788 г. у Београдском Пашалуку заштравају се супротности у спахиско-феудалном систему због чега раја листом устаје да се на страни Аустрије бори против својих феудалних господара. Јаничари се множе и заузимају напуштена имања, вршећи тиме притисак и на спахије, поред којих стварају читлук, укључујући у њих најчешће и њихове спахилуке. Тако су се заостравале супротности између раје и њихових феудалних господара и између спахија и читлук-сахибија. Искористићавајући те супротности, заострене у још жешћој форми послје Свиштовског мира (1791), српски сељаци су постајали важан чинилац од којег је, према постојећем односу снага између спахија и читлук-сахибија, у многоме зависило какав ће бити исход те борбе. Њихова улога постаје тим већа што је Порта намјеравала послје закљученог мира да изврши у Турској извјесне реформе у војсци и државној управи, у циљу отупљивања оштрице унутрашње борбе. Својим ферманима од 1793 и 1794 г. Порта је забранила јаничарима боравак у Београдском Пашалуку и дала Србима аутономне повластице и право да се убудуће турске власти не мијешају у њихове унутрашње ствари, а да се харач и друге дажбине прикупљају преко кнезова и обор-кнезова, као јединих посредника између Срба и турских власти. Нови везир у Београдском Пашалуку Хаци-Мустафа паша требало је да оствари ове реформе и да створи такве односе који би умирили рају у вријеме када је Турској пријетила опасност од Наполеонових снага, које су баш тада из темеља потресале феудалну Европу. Нападом Француза на Египат 1798 г. Турска се наша у рату са Француском, па је у таквој ситуацији одустала од предвиђених реформи, дозволивши јаничарима да се могу поново враћати у Београдски Пашалук. Вративши се у Београд, који су послје Свиштовског мира три пута силом одузимали од Портиних трупа (1792, 1795 и 1797) и сва три пута отјеривани, јаничари безобзирно почињу да спроводе читлучење. Све по-

¹⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, део први, Београд 1898, стр. 60.

властице које су Срби дотада били стекли у борби за остварење реформи, предвиђених Портиним ферманима, укинули су и завели управу тежу од оне прије Свиштовског мира. У свакој паланци и у већем дијелу села јаничари су подизали ханове о трошку сељака у које су смјештали наоружане групе својих присталица са задатком да контролишу рају и да непосредно врше власт у народу. Купећи царски харач, који су задржавали за себе, они су увећавали и све друге дажбине, наметали нове, све различитије у сваком крају, употребљавајући за то посебне наоружане одреде, које је народ издржавао и плаћао све док не би скупили од раје што им је било потребно. За кратко вријеме „баше (јаничари) биле су готово сву Србију почитлучиле на силу: њекоји су се наметнули селима без икакве плате и погодбе и казали: ја сам вам читлук-сахибија; а њекоји, који су то као правим путем ћели утврдити и за унапредак, везали су људе и тукли нагонећи их да им своју земљу продаду (пошто они, Турци хоће)“. Читлук-сахибије су сваковрсним средствима лишавали сељаке њихових имања, нагонећи их да поред давања деветка и других дажбина, узиманих од сваког усјева, раде за њих „отприје обично у недјељу, али позније и у друге дане, кад му што затреба“, каже Вук.²⁾

У таквим условима живот раје бивао је све тежи, што је појачавало њен отпор било одметањем у хајдуке, било оружаном борбом у крају гдје су насиља била најтежа. Читлучки систем заострио је борбу супротности тако да су и спахије потстицали рају на отпор, готови да се и сами боре против дахија и њихових метода управе у циљу успостављања старих односа. Али без обзира на став спахија, Срби су појачавали отпор, јер је у самом том систему било више елемената који су омогућавали и условљавали успјешну борбу на разбијању феудалних односа.

Трговина у Београдском Пашалуку развијала се и дотада, повезујући се са трговином у сусједним крајевима, особито у Јужној Угарској. Њом су се бавили поред страних елемената и Срби. Трговина претежно свињама, крупном и ситном стоком, стварала је у српском друштву трговачки слој који се развијао и у граду и на селу, обухватајући осим кнезова и друге слојеве становништва. Настајао је грађански слој међу самим Србима коме су феудални односи кочили развитак, јер су јаничари и на скелама, као и на другим путевима, узимањем превозних дажбина, ограничавали трговину с тежњом да је сами монополишу. Тако су се сви српски друштвени слојеви нашли подједнако угрожени у процесу читлучења и, припремајући борбу против јаничарског насиља, били су јединствени у спремности да је поведу до краја, с обзиром што су у самом српском друштву са-

²⁾ Вук Ст. Караџић, **Први и Други српски устанак**, Београд 1947, стр. 28.

зријевали услови да се феудални односи разбију новим, прогресивнијим, снагама, које су се развијале. Нема сумње да су и идеје Француске револуције утицале и на Србе, макар и посредно, да се дигну у борбу против Турака. Та претпоставка утолико је вјероватнија што су Французи већ били на Јонским Острвима и у Епиру, па су, будући у рату с Турском, морали радити на изазивању побуна у Турском Царству. Свакако, примамљиве идеје француске буржоаске револуције морале су покретати угњетене класе у феудалном поретку, а у српским крајевима имале су и непосредног утицаја на српску грађанску класу у Јужној Угарској, одакле се утицај преносио с обзиром на блискост веза и на Србе у Београдском Пашалуку.

Из таквих услова унутрашњег развитка у Београдском Пашалуку и догађаја у Европи, насталих под утицајем Француске револуције, почео је и развио се Први српски устанак. Сјеча кнезова и других угледнијих људи у народу, извршена половином јануара 1804 г. као реакција на везе кнеза Алексе Ненадовића са аустријским пограничним властима у Земуну, откривене у једном писму које је случајно пало јаничарима у руке, — била је повод за убрзавање размрсивања чвора супротности у кризи која се непрекидно продубљивала у турском феудалном поретку. Први српски устанак раскинуо је револуционарним путем тај чвор у Београдском Пашалуку, што је имало крупних посљедица на даљи развитак Турске.

Први српски устанак настао је више спонтано, као реакција на дахиска насиља, него као покрет раје са свјесно постављеним циљем ослобођења од окова турског феудалног поретка. Али било би погрешно тврдити да међу покретачима устанка није било и таквих појединаца, који су од почетка помишљали на потпуно ослобођење, а не само на извојевање аутономних права датих Србима послје Свиштовског мира. Из редова тих појединаца стваране су везе још од 1802 г. са истакнутијим Србима у Јужној Угарској (митрополитом Стеваном Стратимировићем, бачким владиком Јованом Јовановићем, Савом Текелијом и др.) и у Црној Гори (са Петром I, Арсенијем Гаговићем, архимандритом морачким и др.), а да ли је тих веза и договарања било и са другим крајевима гдје су живјели Срби, за то немамо података. Везе за које знамо вјероватно нијесу имале карактер одређенијег утаничавања почетка устанка, него узајамног споразумијевања о томе шта би се могло предузети да би се преократила дахиска насиља и поправили животни услови Срба у Београдском Пашалуку узимајући у обзир одредбе Свиштовског мира и Портине фермане, дате у међувремену, којима су била гарантована Србима извјесна аутономна права. Али свакако, релативно сношљивији живот, који је настао од закључења Свиштовског мира (1791) до узурпирања власти у Београдском Пашалуку од стране дахија (1801), повезан са традицијом борбе

у савезу са Аустријом у тек протеклом рату и у ратовима које су у току XVIII в. водиле Аустрија и Русија против Турске, морао је утицати на свијест раје, која због свега тога на том степену друштвеног развика више није могла да живи у условима које су им наметнули дахије. Тражење излаза из таквих услова живота почело је брзо пошто су дахије узурпирали власт и потпуно је разумљиво што су појединци стварали везе са Србима у сусједним крајевима, у првом реду у Јужној Угарској, гдје је српска грађанска класа била развијена и национално пробудена, и у Црној Гори, која је, будући слободна држава у односу на Турску, могла бити ослонац и потпора устаничкој раји. Због тога за стање Срба у Београдском Пашалуку интересују се врло брижљиво и Срби у Јужној Угарској и Црногорци; подједнако прате врење у народу и знају за припремање устанка. Сава Текелија каже у својој „Аутобиографији“ да је он у Будиму разговарао 1802 г. са Петром Чардаклијом о тешком стању Срба у Београдском Пашалуку, и на питање да ли има могућности да се народ подигне на устанак, добио је од Чардаклије одговор да је то готово „теке да има ко и управљати“.³⁾ Пивски архимандрит Арсеније Гаговић дописује се са Стратимировићем и са владиком Петром I и има изграђене концепције о читавом питању, засноване на плану да се помоћу Русије створи Славено-српско царство, па је у вези с тим крајем јесени 1803 г. био у Петрограду, с намјером да заинтересује руску владу, успјевши да у децембру те године и руском цару образложи свој план. Руски тајни савјетник Татишчев у свом извјештају од 22 новембра 1803 год. износи суштину Гаговићевих разговора са његовом владом, наводећи да је он тако објашњавао догађаје да је српски народ „готов на буну и да коначно неће дуго сносити турска угњетавања“.⁴⁾ Да ли је Гаговић износио руској влади свој план и са знањем црногорског владике Петра I, не можемо непосредно утврдити, али посредним путем можемо доста увјерљиво доказати да су Гаговићеве основне концепције у исто вријеме и концепције Петра I, у што нас увјерава и његово писмо црногорским главарима од 16 маја 1803 г. у којему, да би их потстакло на одлучније чување реда и мира у земљи, пише и о могућности, „у скоро вријеме“ да Турци плате зла „која чине нашој сиротињи“, јер се „руски цар брине о нашој браћи која пате под турским игом“.⁵⁾ Гаговић је у јуну и јулу 1803 г. био на Цетињу и ту је несумњиво разговарао с Петром I о тешком стању Срба

³⁾ Вл. Ђоровић, **Почетак Карађорђевог устанка**, Српски књижевни гласник од 16 авг. 1925, стр. 589.

⁴⁾ Вл. Ђоровић, спом. чланак, стр. 594; види још Миленко Вукићевић, **Карађорђе**, књ. I, стр. 396—397.

⁵⁾ Историски институт НРЦГ, 661 (копија са оригинала који се налази у приватним рукама).

и о својој намјери да пође у Русију, како би заинтересовао руску владу да помогне српском народу.

Петар I је пажљиво пратио устаничко расположење Срба и у Београдском Пашалуку и у племенима у сусједству Црне Горе на која је имао и непосредни утицај. Од пропасти Млетачке Републике (1797) он интензивно развија дјелатност у правцу што свестранијег међусобног приближавања и уједињавања Црногораца и Брђана, ради на мирењу братстава у племенима и на међуплеменској слози, увјерен да се Црна Гора само на тај начин може одржати с обзиром на непријатељско држање које су имале према њој и Турска и Аустрија. Поред Брђана он је особиту пажњу поклањао Бокелјима, колико из обзира трговачких односа са Боком толико и ради осјећања сродства са „једновјерном и једнојезичном браћом у бокелјској провинцији“, како се изразио у свом писму Ришњанима 26 априла 1800 г. У том писму послатом ради умира крви између Ђуковића и Бјеладиновића он савјетује Ришњане да се држе „на окуп“, „као рођена браћа“, „како се не би сладили наши заједнички непријатељи нашом неслогом и међусобном писмом која нам може донијети само зло.“⁶⁾ Истовремено пише у том смислу и Брђанима, савјетујући их да међу собом живе у слози и да се узајамно помажу, „да утврде предрагу вољност и слободу... да ни туђин не господари и не заповиједа и да није господар од вашијех живота, женах и ђеце и од нашега имућа и домовах...“⁷⁾ Концентришући тако пажњу на проблеме који су стално искрсавали у међуплеменским односима, све у тежњи да учврсти централну државну власт, Петар I је с љубављу пратио напоре Срба у Београдском Пашалуку да се ослободе дахиског насиља. У писму морачком игуману од 21 јуна 1803 г. он жали „српску браћу која подносе јаничарска насиља“ и жели им „да српска срца огрије сунце које је некад гријало наше претке.“⁸⁾ Из извјесних података може се закључити да је он био у вези са организаторима устанка или бар да је био на неки начин упознат са припремама за устанак „Срба са београдске стране“. То се види из два доказа: његовог писма дечанском игуману од 10 јануара 1804 и једног извјештаја Руског конзулата у Дубровнику, послатог руском посланику у Беч децембра 1803 и руског посланика у Бечу на основи тога извјештаја, својој влади у Петрограду, упућеног 8 марта 1804 г. У писму дечанском игуману Петар I савјетује игумана и калуђере да чувају манастирске драгоцености од турских пљачки, напомињући им да намјеравају „Црногорци и Срби

⁶⁾ Архивско одјељење Музеја у Херцеговном („Стара писма“).

⁷⁾ Посланице митрополита црногорског Петра I, Цетиње 1935, стр. 39; види још: М. Медаковић, **Повјестница Црне Горе**, стр. 109.

⁸⁾ Копија преписана са оригинала, који се налази у Морачком манастиру, налази се у Историском институту НРЦГ под бр. 11, фасцикула „Разна писма“.

са београдске стране скочити на оружје против наших непријатеља Турака . . .“⁹⁾ Службеник руског конзулата у Дубровнику де Моли, пратећи према инструкцијама Руског посланства у Бечу стање у Црној Гори, особито држање владике Петра I, које је било сумњиво руској влади, дознао је „из сасвим поузданих извора, од лица које у Црној Гори има блиских веза“ да се у Црној Гори тајно спроводе неке припреме, по његовом мишљењу врло опасне за руску политику у том дијелу Балкана, да Петар I грозничаво наоружава своју војску, вјежба је лично и снабдијева свим потребама из сумњивих извора, како би у погодној ситуацији напао своје сусједе Турску и Аустрију. По његовом схватању Петар I има око 12.000 добро наоружаних војника, који би претстављали прилично велику снагу у случају наслона на неку велику силу (мислећи при том на Француску).¹⁰⁾

Руски владајући кругови сумњали су на Петра I и прије тог обавјештења, а оно их је још више утврдило у том увјерењу да он има неке тајне планове у вези са Французима, поготову што су знали за извјесне његове покушаје непосредног контакта са француским властима. Наиме, није им могло остати непознато, с обзиром што су пажљиво пратили стање у Црној Гори, да је Петар I слао свога синовца Станка Французу де ла Праду с молбом за посредовање код своје владе да се помогне Црна Гора. Из свих тих разлога, а у жељи да сачува своје позиције у Црној Гори, руска влада намјерава да Петра I отстрани из Црне Горе, вјерујући у оданост Црногораца и у њихову готовост да послушају сваки руски савјет. У том циљу она шаље у Котор свога генерала Марка Ивелића, родом из Рисна, да припреми његово отстрањење из Црне Горе и, у случају успеха, његово протјеривање у Сибир. Генерал Ивелић дошао је у Котор 14 јануара 1804, одакле је требало, према инструкцијама, да позива к себи поједине главаре, како би их придобио за отказивање послушности владици Петру I. Изоловати Владикау, па га онда отстранити, то је била његова намјера и без резерве је вјеровао да ће је остварити врло брзо, поготову зато што је имао на својој страни и аустриске власти у Боки. Али, осим тог задатка, Ивелић је имао и други, не мање важнији од тога, да најупорније одврати Црногорце, Брђане и Херцеговце од борби са Турцима, јер руској влади у тој ситуацији није било у интересу стварање устаничких жаришта у Турској због опасности да Француска не искористи сваку такву побуну за учвршћивање свога положаја на Балкану. У циљу појачања активности у том смислу, стигли су у Котор Мазуревски (9 августа 1804), са статусом руског конзула у Црној Гори, и Санковски (26 марта 1805), поли-

⁹⁾ Вл. Ђоровић, спом. чланак, стр. 594.

¹⁰⁾ Вл. Ђоровић, спом. чланак, стр. 594; Миленко Вукићевић, **Караборје**, књ. I, стр. 234—235.

тичка личност, са задатком да вјешто регулише акцију Ивелића и Мазуревског, а у случају да ма у чему пренагле, да то изглади, у складу са оријентацијом руске политике у конкретној ситуацији. И баш када је Петар I почео да води огорчену борбу против руских интрига, почео је устанак у Београдском Пашалуку (2/14-II), који је од почетка имао снажан одјек, па штавише и у удаљеним српским крајевима, ван Београдског Пашалука. Устанички вођи, према извјесним подацима, још крајем фебруара 1804, упућивали су своје повјерљиве људе у Херцеговину, Боку и Брда да потстичу на устанак, одржавајући везу и са Петром I, у кога су полагали све наде за помоћ у ширењу устаничког покрета. За неке од тих повјереника говоре аустриски извјештаји у Котору „да су се потстрекачи побуне против Турака размиљели по Боки и до Гацка и Пиве, ласкаво претстављајући срећу за сељаке ако се дигну у борбу не занемарујући ни да пљачкају народ у ту сврху.“¹¹⁾ Можда је било и таквих који су себично искоришћавали устаничко расположење код народа, па вјероватно и таквих који су као аустриски агенти испитивали такво расположење, што је могућно с обзиром на став Аустрије у тој ситуацији према Турској,¹²⁾ али је било и несобичних, одушевљених бораца, који су обилазили племена, радећи за устаничку ствар.¹³⁾ С тим је несумњиво био повезан и Петар I и поред заузетости у борби против руских интрига, које су у току фебруара биле најжешће, јер српски устаници директно шаљу к њему свога изасланика, са жељом да га обавијесте о устанку и да га наговоре на борбу и на активност за устаничку ствар међу брђанским и херцеговачким племенима.¹⁴⁾ Да је он био расположен према томе, да је заиста желио да поттакне на разгоријевање устанка у сусједству Црне Горе, имамо неколико доказа, који нас увјеравају у то. Још од 1800 г. он је у вези са Дробњацима и Морачанима и његов синовац Станко Стијепов преко љета 1800 г. био је у Дробњацима код попа Милутина Церовића у циљу сређивања неких односа и међуплеменских спорова.¹⁵⁾ До августа 1804 године Станко Стијепов је осам пута био у сјеверним брђанским и херцеговачким племенима, а у јулу 1804 г. састао се у Морачком манастиру са 12 главара, које је савјетовао да одрже међуплеменску слогу и да не допусте Тур-

¹¹⁾ Градска архива у Будви, фасц. „Управни списи“.

¹²⁾ Душан Д. Вуксан, **Петар I Петровић Његош и његово доба**, Народна књига, Цетиње 1951, стр. 46.

¹³⁾ „Сјећања Баша Токова на догађаје из времена његова оца“ (Историски институт НРЦГ, фасц. „Мемоарска грађа“).

¹⁴⁾ Прота Матеја Ненадовић, **Мемоари**, Просвета, Београд 1947, стр. 149; Јово Тошковић, **Односи између Босне и Србије 1805—1806 и бој на Мишару**, Суботица 1927, стр. 69.

¹⁵⁾ Јово Тошковић, спом. д., стр. 49.

цима залажење у њихова племена.¹⁶⁾ Али и поред тога што су га српски устаници убрзо послѣје избијања устанка позвали на одлучну акцију, он је због руских пријетњи, интрига и уцјена, постао јако обазрив, јер у тој ситуацији није налазио излаза ни ослонаца ни на једној страни. Једном протјеран из Русије, затим стално сумњичен од руске владе и руског синода, а усто окружен непријатељством Аустрије још од Кампоформиског мира (1797), када је окупирала Далмацију и Боку, Петар I, иначе склон избјегавању наглих акција, повлачи се, сматрајући да је корисније да пажљиво проучава актуелне догађаје, него да заоштрава односе сусједних племена са Турском. Због тога од јесени 1804 г. нема ниједно његово писмо сусједним племенима које не садржи опомену и савјет да живе с Турцима у миру, предочавајући им усамљеност и сигурну пропаст ако га не послушају. Истовремено стално савјетује Црногорцима да одржавају мир и слогу међу собом, а да са Турцима избјегавају сукобе и погранична отимања. Иако је с љубављу гледао на српски устанички покрет, сматрао је да међународни догађаји не само да не погодују његовом развѣтку, него и да се развијају супротно најосновнијим интересима и српског устанка и српских перспектива уопште с обзиром на пријатељски однос Аустрије и Русије према Турској и на француски експанзионизам, који је проузроковао такав њихов однос. Гледајући тако на развѣтак догађаја и оцјењујући под тим аспектом перспективу развѣтка српског устанка, он почиње да полушта пред руским притиском, не знајући да и Руси желе измирење с њим. Стратегиски значај Црне Горе у плановима руских владајућих кругова оцијењен је као кудикамо важнији од тврдоглаве упорности да се насилно отстрани Петар I, погодову што је и Петар I са своје стране пружао доказе о својој жељи за ликвидацијом спора, приставши на крају да под нимало расвијетљеним околностима жртвује свога секретара опата Долчија, чија је осуда на смрт, пред судом Мазуревског, прекинула једну политику диктовану нуждом, која је била исто толико Владичина колико опата Долчија. Али рјешавањем спора под тим околностима и у таквим условима, није фактички окончано и међусобно неповјерење, јер Петар I није могао па и да је хтио, прекинути сваку везу са српским устанком, који је имао јаког утицаја на све српске крајеве. принуђен на тактизирање да не би огорчио Русе, он у једном смислу пише Мазуревском и Ивелићу, а у сасвим другом неким племенима која од њега траже помоћ. У писму Мазуревском 29 априла 1805 он се обавезује на одржавање мира са Турцима осим у случају од-

¹⁶⁾ Прибиљешке на корицама једног јеванђеља у Морачком манастиру. (Препис тих прибиљешки налази се у Историском институту НРЦГ, фасц. „Неколико исписа из Морачког манастира“).

бране,¹⁷⁾ а у писму Дробњацима од 2 маја 1805 он инсистира на отказивање сваког данка без обзира што је био обавијештен о турским припремама да их напану ако не изјаве покорност изражену у исплати заосталих дажбина.¹⁸⁾ У истом смислу он пише Морачанима, Жупљанима и Пивљанима, упућујући их на узајамну помоћ ако Турци на њих напану, али истовремено са-вјетује их на опрезност све док су Русија и Турска у миру.¹⁹⁾

Обазрив у сваком свом поступку, не доносећи никад пре-нагљене одлуке, Петар I одржава присне везе са свим племенима како би код њих задржао свој утицај и продубио међуплеменску сарадњу у интересу Црне Горе као цјелине. Српски устаници шаљу поново свога изасланика Дамњана Миленковића Кутишанца на Цетиње (у мају 1805) с молбом Петру I да им одлуч-није помогне. Дамњан Миленковић Кутишанца, који је већ јед-ном одмах последије избијања српског устанка био код Петра I, навраћао је успут на поновном путу за Цетиње у поједина пле-мена, наговарајући их на устанак против Турака.²⁰⁾ Кутишанца је у Котору био код Ивелића са којим је и дошао на Цетиње, али руска влада била је још одлучно противна макаквом зао-штравању односа са Турском.²¹⁾ Нешто под утицајем Кутишанца, а највише због јако погоршаних услова живота под Турцима, херцеговачка и брђанска племена стално се обраћају преко љета 1804 г. Петру I за војничку помоћ у борбама против Турака. Дробњачки главари пишу му 20 јуна 1804 г. описујући „муке и патње“ које подносе од Турака због којих је „боље један дан живјети у слободи, него овако у мукама“.²²⁾ Такође и морачки архимандрит Аксентије Радоњић у име Никшићана, Морачана, Дробњака и Пивљана, у писму од 7 јула те године, преклиње Петра I да почне борбу. Међу тим племенима, због све јачег турског притиска, расположење је такво да су они готови на устанак па ма и не добили помоћ ни са које стране. Никшићани, Пивљани, Дробњаци, Гачани и Рудињани извјештавају Петра I 9 октобра о томе, па га моле да их ослободи турског јарма.²³⁾ Никшићани убрзо затим поново пишу Петру I, 20 октобра, моле-ћи га да отпочне борбу, па му на крају, да би га брже покренули, истичу: „Сваки који вјерује види да је из старог пепела синула искра. То видите и сами. Бога ради не држите нас овако зашто

¹⁷⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1805“.

¹⁸⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

¹⁹⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

²⁰⁾ Јово Тошковић, спом. д., стр. 69; Миленко Вукићевић, **Карађорђе**, књ. II, стр. 211.

²¹⁾ Прота Матеја Ненадовић, спом. д., стр. 149.

²²⁾ Јово Тошковић, спом. д., стр. 69.

²³⁾ Јово Тошковић, спом. д., стр. 71; Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 217.

није могуће носити ово зло које је изнад наше моћи“.²⁴) Негдје крајем октобра или у почетку новембра Дробњаци, пошто су потукли турске харачлије и један мањи одред колашинских и пљеваљских Турака, устају на Турке, не допуштајући им приближавање територији свога племена, али су убрзо покорени и попаљени. Острошки игуман Петроније пише о томе Петру I, у децембру, и наводи да су Дробњаци потпуно пропали, „а брзо ће и Морачани, јер Селим-паша Скопљак иде и на њих да их уништи“. Селим-паша Скопљак тражи — како се истиче у писму — „по талијер харача на главу“.²⁵)

Стално обасипан молбама брђанских и херцеговачких племена да им пружи војничку помоћ и да их позове на устанак на који их је дотад припремао, Петар I се писмом од 16 августа 1804 г. обраћа непосредно руском цару с молбом да му допусти да помогне српским устаницима и да се стави на чело народа у борби против Турака.²⁶) Његово писмо упућено је у Петроград у вријеме када је и сам осјећао потребу за енергичном акцијом и када му је био потребан руски пристанак и из унутрашњих и спољно-политичких разлога. Притисак свих ових племена на њега појачавао се стално с јесени те године, а нарочито у току цијеле 1805 г. Очекивао је промјену руске политике у односу на српске устанике и на српска племена под Турцима, што му је наговјештавала интервенција руског посланика у Цариграду код Порте у циљу извјесни олакшица за Србе у Београдском Пашалуку. Иако је та интервенција практично значила угушење српског устанка уз извјесно попуштање турских власти Србима узимајући као основ одредбе Свиштовског мира и политику режима Хаџи Мустафа-паше до краја 1801 г., самим тим што је дошло до ње, претстављало је, по мишљењу Петра I, израз руског интересовања за српску ствар, па према томе и наду да ће се Руси убудуће пријатељскије односити према Србима. Ту наду подгријао је и заједнички долазак Дамњана Кутишанца и руског конзула Санковског на Цетиње половином јуна 1805 г. Вјерујући у испуњење својих предвиђања, а упознат са развитком догађаја у Европи, он пријатељски савјетује сваком племену које му се обрати за помоћ да се стрпи док услови сазрену за одлучну борбу. Такви услови су заиста сазријевали, али не у правцу ангажовања свих снага за помоћ српским устаницима, него у сасвим другом, наиме почетком 1806 г. развитак догађаја приморао је Црногорце да се на челу с Петром I узалудно ангажују у Боки у нади да ће се остварити њихов сан о присаједињењу Боке Црној Гори.

²⁴) Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 217; Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

²⁵) Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 53:

²⁶) Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 217.

Наполеонове снаге потукле су код Аустерлица 2 децембра 1805 г. удружене војске четирију држава антинаполеоновске коалиције: Русије, Енглеске, Аустрије и Шведске, од којих је због пораза отпала Аустрија закључивши са Француском врло неповољни и понижавајући мир у Пожуну (14/26 децембра 1805), који ју је обавезао између осталог и на уступање Француској Млетачке Републике, Истре, Далмације и Боке. Пожунски мир учврстио је француске позиције на Балкану на штету Русије и Аустрије, па су и једна и друга свим средствима покушавале (Аустрија стидљиво и јако опрезно, а Русија отвореније и одређеније) да осигурају макар нешто од оног што им је дотад одржавало престиж на том стратешки врло значајном подручју. Српски устаници нашли су се у ситуацији релативно повољнијој него дотад, али осјећали су у поступцима и Русије и Аустрије неки став изражаван истина прикривено, да се што прије ликвидира њихов устанак, јер борба око Турске и њене наклоности о коју су се грозничаво отимали и они и Французи, снажно је утицала на оформљење једне концепције изражаване у благонаклонном држању и према Турској и према устаницима. Иако немогућа за иоле дужи период, та политичка концепција, диктована нуждом, суштински друкчијом с обзиром на њихов различити положај у односу према Француској, имала је почетком 1806 г. извјесни успјех, који се манифестовао у првом реду у спремности и Турске и устаника да међусобно преговарају. Особито је при том била еластична руска влада. Бојећи се да Турска не пређе на страну Француске и да тим коначно не поткопа њене позиције на Балкану, имала је према њој пријатељски став уз савјет да макар у нечему попусти Србима, а истовремено, у страху да српски устаници не затраже заштиту и помоћ Француске, показивала је пријатељско лице и према њима, потстичући их у њиховом непомирљивом држању, све док не постигну тражену аутономију од Порте. Јер, руска влада је била сигурна да ће Француска ускоро искористити српски устанак у циљу уцјењивања Порте да би је брже натјерала на рат против Русије, што би значило још већу побједу Француске на једном важном чвору њихових изукрштаних интереса. Да не би до тога дошло, она мијења из основа не политику него само тактику којом је ипак успијевала понешто да надокнади. У тој ситуацији нарочито јој је било стало до тога да спријечи, или бар да отежа до највеће мјере, остварење одредби Пожунског мира у погледу Далмације, а нарочито Боке. За ту сврху вјешто је искористила расположење Црногораца и Петра I чије су јој тежње према Боки биле познате, па је своје интересе и њихове тежње повезивала уједно, покушавши да их претстави као израз усклађености заједничких интереса. Руски министар спољних послова Чарториски својом претставком цару од 11 јануара 1806 г. пред-

ложио је енергичнију акцију на Балкану из бојазни да Французи не искористе српски устанички покрет у сврху коначног поткопавања руског утицаја на том подручју. Отада фактички почиње релативно нови руски курс у првом реду у односу на Црну Гору, а преко ње и на брђанска и херцеговачка племена. То се практично убрзо осјетило у свим овим крајевима. Арсеније Гаговић, дотада вјерни извршилац свих упутстава која су му давали руски агенти у Котору и који је под њиховим утицајем задржавао од већих акција племена у дурмиторском крају (иако не увијек успјешно), брзо мијења став прилагођавајући га новонасталој ситуацији. У свом писму Ивелићу од 4 фебруара 1806 г. он пише да је „у прошли уторник“ био сакупио неколико главара са којима је разговарао о могућности чвршћих веза свих тих племена са српским устаницима и о њиховој међусобној сарадњи у борби против Турака.²⁷⁾ Ивелић, Мазуревски и Санковски постају врло активни у настојавањима да придобију и Црну Гору и сва њој сусједна племена за руску политику борбе против остварења одредби Пожунског мира у погледу Далмације и Боке. Петар I у том руском плану требало је да одигра најважнију улогу, не због тога што су га сматрали погодном личношћу за безусловно остваривање таквих њихових комбинација (искуство у дотадашњим односима са њим у то их је могло недвосмислено увјерити), него због тога што су знали за његов неоспорни углед и утицај колико у Црној Гори толико и у свим племенима „од Херцегновог до Пећи и од Румије до Дурмитора“, како са жаљењем констатује и један аустријски извјештај из Котора.²⁸⁾ Ивелић се и лично обраћа Жупљанима 13 фебруара 1806 г. позивајући их „под руску заштиту под коју су се находили ваши очеви и дједови“.²⁹⁾ Никшићку Жупу, коју су Бјелопавлићи под вођством острошког игумана Петронија Дамјановића, пошто су се и сами Жупљани прије тога дизали на устанак, освојили од спахија Феризовића 1805 г., и прикључили Црној Гори,³⁰⁾ сматрали су и Петар I и руски агенти врло значајном због њеног положаја према Никшићу, па су се често њој обраћали као вези са удаљенијим племенима. У остваривању, дакле, таквих руских тежњи Црна Гора са Петром I требало је да изврши најважнију улогу: окупљање свих тих племена око себе, у првом реду ради догађаја у Боки, који су се журно припремали с обзиром на обавезу Аустрије да је преда Француској најдаље до 15 фебруара 1806 г. Петар I концентрише сву пажњу на Боку, будући увјерен да ће је сарадњом Црногораца, Брђана и Бокеља, а уз по-

²⁷⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

²⁸⁾ Архивско одјељење Музеја у Херцегновом, фасц. XXV.

²⁹⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

³⁰⁾ П. Шобајић, **Бјелопавлићи, насеља и порекло становништва**, књ. 15, Београд 1923, стр. 286—287.

моћ неколико јединица руске флоте која је била под командом вицеадмирала Сењавина, брзо освојити од аустриских трупа, које су чекале наредбу да је уступе Французима. Да би припремио довољно снага за то, он је сазвао скупштину племенских главара 15 фебруара 1806 г., на којој је одлучено да се Бока прикључи Црној Гори. Истог дана Црногорци су ушли у Боку без отпора од стране аустриских јединица. На скупштини у Рисну, одржаној 14/26 фебруара, одушевљено је прихваћено да се води одлучна борба против Француза чим покушају да уђу у Боку и да се Црна Гора и Бока уједине.³¹⁾

Према аустриском извјештају од 21 марта 1806 Петар I је имао под својом командом у Боки око 9.000 војника, од којих 7.800 Црногораца и Брђана, а 1200 Бокелџа и нешто свсједних Херцеговаца. У том извјештају се нагађа разлог због којег није успио да прикупи више Брђана и Херцеговаца, иако су руски агенти били развили велику активност да их придобију за то. „Велики дио Брђана и Херцеговаца прешао је на српску страну да се под Карађорђем бори против Турака“, каже се у том извјештају. „Оно што још има људи за оружје Владика је сам оставио код својих кућа да мотре на Турке како би их одбили у случају потребе“.³²⁾ Да је Петар I морао оставити знатан број Брђана у својим племенима, то се може доказати потребом заштите од Турака с обзиром што је већ био обавијештен о турским припремама за напад на Брђане. Осим тога, притисак свих тих племена на њега потицао је из њихове жеље за борбом против Турака, јер им никако није било схватљиво Владичино оклијевање и стрпљивост у односу према Турцима. Сада је одлучио да сву своју активност усмјери према Боки, што је практично значило попуштање Турцима и вјешто тактизирање према њима из бојазни да не би дошло до сарадње између њих и Француза против Црне Горе. У таквој ситуацији сарадња са српским устаницима, управо стање у Србији и резултати дотадашњих борби, искрсла је као важно питање повезано са догађајима у Црној Гори и њеном сусједству, у толико прије што су херцеговачки и босански Турци постали насртљивији и према Црној Гори и према Србији. Заузетост Црногораца у Боки нужно је постављала детаљније упознавање са намјерама српских устаника и њиховим будућим плановима, поготову што је битком на Иванковцу (1805) српски устанак прешао локални оквир попримајући обилежје отвореног рата са Портом. Због свега тога Петар I пише Карађорђу 15 фебруара 1806 г. и то истог дана када је одржана општеплеменска скупштина на Цетињу на којој је одлучено о оружаном интервенцији у Боки. У том писму Петар I

³¹⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1806“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 150—151.

³²⁾ Архивско одјељење Музеја у Херцеговном, фасц. XXV.

изражава своју радост због постигнутих успјеха од Устанка до-тада, молећи га да му одговори по поузданом човјеку о стању у Србији и о будућим плановима у борби против Турака. Оба-вјештава га и о својим намјерама да у сарадњи са Русима ступи у борбу против Француза у Боки пошто претходно утврди своје положаје преузимањем свих мјеста од аустријских посада.³³⁾ Карађорђе је примио писмо Петра I половином марта, тек што се вратио са Дрине у Тополу, а одговара му из Смедерева 4 априла, дан послите велике побједи на Чучугама. У свом одговору Карађорђе, са топлином човјека чије су наде у црногорску помоћ уноси-ле охрабрење и вјеру у успјех устаничке ствари, износи стање у Србији и дотадашње успјехе и тешкоће у условима потпуне усамљености, без ичије ефикасније помоћи у борби против Тура-ка. Срби су увијек „и у срцу и у мислима“, пише он, вјеровали да ће Црногорци „кад било у ослобођењу велика и моћна потпора бити“, особито сада када и Брђани и Херцеговци чекају и охрабрење и потстрек да се дигну на оружје. Слободна црногорска др-жава својим прегалаштвом и утицајем „на једнокрвну и једно-вјерну браћу“ била би кадра да испуни све наде полагане у њу од стране свих који желе да се ослободе турске власти. „Зато се ми. . . веселимо да се с вама сојединимо“, пише даље Карађорђе, „нас које је љута нужда и невоља натерала да себе од мучитеља наших и непокорника нашега цара бранимо и избављамо, не на-дајући се ни на кога другога осим на наш српски род којег наше ране тиште“. Карађорђе се радује што Црногорци намјеравају да ослободе Боку „од баченога на њих ига“, до чега не би могло доћи да нијесу успјели сачувати своју слободу и независност „и спремили их за Бокеле и Далматинце“. Нада се да ће такви бити и у односу на њих, на српске устанике, који „већ трећу годину“ крв проливају „за општу срећу и независност“. А да би што прије и са што мање патњи била извојевана „општа срећа и не-зависност“, заклиње га „крвљу српском, која тече кроз жиле ва-ше и ваших витезова“, а која је, како види, „у многих племени-тих срдаца у данашње време већ ускипела“ „да се нама с вој-ском, што скорије можете, на помоћи нађете и да одмах с леђа отуда на Босну ударите да устане и Босна и Херцеговина на опште избављење свих Срба“.³⁴⁾

Црногорци су још у фебруару били у Боки припремајући се за борбу против Француза, који су у мају окупирали Дубров-ник. Петар I је примио Карађорђево писмо у Херцеговном крајем априла, што знамо из једне забиљешке свештеника Филипа Ко-

³³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1806“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 153; Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 368.

³⁴⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1806“; Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 371.

стића из Кртола, који пише под датумом 29 априла да је „црногорски владика добио писмо од Карађорђија којему се обрадовао и више пута га читао“. ³⁵⁾ Одговорио је на њега 1 маја са Стањевића, куда је био дошао ради састанка са неким црмничким главарима. У свом одговору Петар I савјетује Карађорђа да са својом војском чува границе ослобођене Србије, а само у случају крајње нужде да се сукобљава са Турцима док се ситуација преокрене у корист Срба, а што се могло очекивати, по његовом схватању, с обзиром на затегнутост односа између Русије и Турске. Али пошто је агресивност босанско-херцеговачких Турака стално забрињавала Карађорђа, чије је покрете врло пажљиво пратио, хтио је да дозна за црногорске намјере у вези са својим предлогом изнесеним у писму од 4 априла да се успостави међусобна војничка сарадња према Босни и Херцеговини како ради дизања тамошње раје на устанак тако и ради осигурања с те стране слободне територије у Србији. Због тога, прије него што је добио Владичин одговор на своје прво писмо, пише поново 29 маја, мислећи, вјероватно да Владика није добио писмо, а хтио је свакако да зна до које мјере може да рачуна на црногорску помоћ. То писмо Карађорђе шаље по нарочитом писмоноши вјештом да се „беспутице и хајдучки“ провуче кроз турску војску до Црне Горе. Вјероватно да је осим писма била и нека усмена порука, јер је такав начин био доста уобичајен у њиховим међусобним односима с обзиром на могућност да се писмо за вријеме дуготрајног путовања не изгуби и не пане Турцима у руке. ³⁶⁾ У њему Карађорђе истиче иста питања као у првом писму само што нешто опширније пише о стању у Србији и резултатима скорашњих борби са Турцима. Основно питање је војничка сарадња и помоћ у борби са босанским и херцеговачким Турцима, „који су се дигли против нас, попалили су нам многа села и нахије, заробили много народа и данас се са њима налазимо у најтежој борби“. „... Нама живота нема док њих не потучемо“, пише Карађорђе даље, „јер нас они толико слабе да ћемо с њима имати доста муке ако их Црногорци не обуздају“. Због тога га поново моли и заклиње „везом вјере, крви и племена да Црногорци по-

³⁵⁾ Препис те забиљешке, чији се оригинал налази у архиви православне консисторије у Котору (фасц. IV/79), налази се у Историском институту НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

³⁶⁾ Новица Церовић у сјећањима на свога оца попа Милутина каже на једном мјесту да је он (поп Милутин) одржавао везе са Петром I и да су у његову кућу „свраћали гласноше из Србије у Црну Гору и обратно, који су усмено преносили поруке, јербо је то било сигурније но да носе писма. Тако су међу собом одржавали везу Карађорђе и Свети Владика чешће но преко писама“. (Историски институт НРЦГ, фасц. „Неке забиљешке Новице Церовића“). Да су Петар I и Карађорђе слали један другом усмене поруке чешће него писма, говори нам и један аустријски извјештај од 18 маја 1806, у којему се каже да се „владика црногорски често преко гласника усмено споразумијева са Карађорђем и његовим људима“. (Архив православне консисторије у Котору, фасц. IV/79).

могну, а да покрене и Херцеговце и Далматинце у савез, у међусобни одбранбени и нападни савез“.³⁷⁾ На крају га моли и да пружи помоћ „храброчуведеноме витезу“ Гаврилу Шибалији како би могао и он ускоро да учини „неку диверзију“ према Херцеговини.

Немамо никаквих података да је Петар I одговорио на ово Карађорђево писмо, али вјероватно није имао могућности да одговори с обзиром што су борбе са Французима почеле у другој половини маја 1806 г. То не значи да преко љета те године није било усмених веза и посредних договарања, што нам потврђује један аустриски извјештај од 27 јуна 1806 г. у којему се говори о неком Морачанину који је „од црногорског владике однио неку поруку за Карађорђа, за коју смо дознали од свога повјерљивог човјека из околине црногорског владике“.³⁸⁾ Осим тога, имамо података да је код брђанских и херцеговачких племена јако порастао интерес за српски устанак, и то у првом реду због тога што се сељацима указивала могућност насељавања на плодној земљи у Србији која их је мамила више него ишта друго. Калуђер Морачког манастира Максим Радовић оставио је један запис из којег се види да су сељаци највише покретани на устанак пружањем могућности насељавања, без икаквих феудалних обавеза, на пустим и необрађеним пољима у Србији. „Неки људи стално говоре по селима да Карађоко позивље радне и храбре момке да са својим породицама прелазе у Србију, гдје има доста земље без ага и спахија“, каже се у том запису. „Много народа се овијех дана због тога исели и докопа се Таре да проз Турке крадући се преведу нејач и сиротињу“.³⁹⁾ Познато је да су дробњачки и пивски главари писали у том смислу Петру I још у августу 1805 г. и то убрзо пошто је Кутишанац имао са њима састанак.⁴⁰⁾

Док су брђанска и херцеговачка племена, као ближа догађајима у Србији, непосредније пратила кретање и развитак српског устанка, Петар I поклања сву пажњу питању Боке и борби са Французима, вјерујући руским обећањима да ће се остварити његова стална тежња за уједињењем Црне Горе и Боке. Тако је он пропустио успостављање непосреднијих веза са српским устанком, и то баш у периоду када је српски устанак

³⁷⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, спом. д., део први, стр. 236; Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1806“; „Записи“, књ. I, стр. 108—110.

³⁸⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

³⁹⁾ Овај запис налази се при дну посљедње стране јеванђеља „из којег чати сабрат Максим“ (како при врху прве стране стоји) у Морачком манастиру. Препис овог записа налази се у Историском институту НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

⁴⁰⁾ Писмо А. Гаговића Сави Пламенцу од 8 августа 1805 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

захтијевао најснажније ангажовање свих снага не само оних у Србији, него и у другим крајевима гдје су живјели Срби. Ангажовање Петра I и највећег дијела његових снага у догађајима у Боки, осим тога што се послије непуне године дана показало потпуно узалудним, изискивало је крајњи напор у прибављању средстава и потреба за борбу, јер вицеадмирал Сењавин није располагао ни најнужнијим средствима за свој малобројни одред, а камоли да подмирује потребе Црногораца и Бокелја, које су стално расле. Напротив, Санковски је позајмљивао новац од Петра I за који је он морао продавати црквене драгоцености, са обавезом да му их врати на крају рата.⁴¹⁾ Борбе за Боку од почетка немају ни плана ни ширег замаха због тога што се споро и неефикасно одржавала сарадња између руских поморских јединица и црногорско-бокелјских снага, као и због тога што ни Петар I ни Французи нијесу имали довољно војске за одлучујући исход борби. Осим тога, руски владајући кругови убрзо укључују и питање Боке у своје политичке комбинације у вези са ставом Аустрије и држањем Турске на које је Наполеон интензивно вршио притисак у циљу изоловања Русије. Због тога Русија попушта пред захтјевом Аустрије да се изврше одредбе Пожунског мира које се односе на Боку, па руски цар наређује Сењавину у јуну 1806 г. престанак борби, са извјесном резервом да Сењавин и Петар I задрже своје позиције до даље наредбе. Тако је настало примирје које је трајало скоро до краја августа. Тај период примирја Петар I користи за одржавање веза са Брђанима и Херцеговцима, које савјетује да Турке не нападају, а у случају да њих Турци напану, да се заједнички бране, јер, како им пише, „ако Турци усаме и одвоје некога од браће, проћи ће као несрећни Дробњаци ланих када су их разурили и попалили“.⁴²⁾ Тада пише Пивљанима, Морачанима, Ровчанима и Бјелопавлићима скоро у истом смислу: сачувати мир, али ако их Турци напану да се заједнички бране. Нешто је карактеристичније његово писмо Пивљанима, датирано 3 августа 1806 г. Истина, и ту их савјетује да одржавају мир са Турцима, али им и наговјештава „срећну уру“ када ће се Црногорци са њима састати „и заједно удрити на Турке, ако Бог да“.⁴³⁾ То писмо нам открива суштину схватања догађаја у Боки и око Цавтата и Дубровника, које је он већ почео да сматра безнадним с обзиром на руски став према читавом том питању, па је још тада помишљао на припрему борби са Турцима. Са друге стране и Французи почињу наговарати скадарске и херцеговачке Турке на стварање савеза

⁴¹⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 164.

⁴²⁾ Петар I Морачанима и Ровчанима 18 јула 1806 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

⁴³⁾ Петар I Пивљанима 3 августа 1806 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

у борби против Црногораца. Од краја августа настављају се непријатељства са француским трупама, али то више нијесу неке јаче борбе, којих је ипак било у првој фази, до примирја, него ситне чарке, које су замарале и исцрпљивале. Петар I је добио писмо од острошког игумана Петронија Дамјановића у којему му је јавио да је ухватио неку француску поруку никшићким Турцима да ступе са француским снагама у савез против Црногораца. Једно та вијест а друго што се од борби у Боки није могла очекивати никаква непосредна корист, натјерали су Петра I да се много пажљивије позабави опасношћу од савеза Турака и Француза против Црне Горе. Долазак неких херцеговачких главара у Боку да од Владике траже помоћ „против турских зулума“ и још неке вијести о сумњивим припремама Турака у Херцеговини утицали су на то да се Петар I окрене према Херцеговини и уопште да се врати на своју скорашњу политику према Турцима. Предложио је Санковском да се у Херцеговини ослободи неколико турских утврђења, нарочито Требиње и Никшић. Санковски се сложио с тим и већ с прољећа 1807 г. требало је упасти у Херцеговину. Аустриски обавјештајац пажљиво прати руско-црногорске планове, а посебно намјере црногорског Владике, па јавља о томе својој влади 21 септембра 1806 г. из Херцеговог да Руси и Црногорци „од неког времена договарају се да предуприједи херцеговачке Турке, који се још од овог љета припремају да умире рају и напану на Црну Гору. То изричито тражи црногорски владика, који жели да искористи свој неспорни утицај на Херцеговце и Брђане.“⁴⁴⁾ У вези с тим припремама Петар I пише Карађорђу 19 новембра 1806 г., а вјероватно да је то и одговор на његово писмо од 29 маја.⁴⁵⁾ То писмо као још два: једно датирано 26 фебруара 1807, а друго 9 марта 1807 г., Карађорђе је добио истовремено крајем априла 1807 г. док се са једним одредом своје војске бавио код Ужица.⁴⁶⁾ Два писма, писана у почетку 1807 г. Петар I није писао из Боке, него из Стањевића, јер је у фебруару и марту био у том манастиру ради неког умира између Црмничана и Брајића. Њихову садржину не знамо, али с обзиром да од почетка априла 1807 г. почињу борбе у Херцеговини, вјероватно да су она послата у вези с тим. На такво мишљење упућује нас и писмо Станка Стијепова Петровића попу Милутину Церовићу писано 30 марта 1807 г. у којему му јавља да Црногорци желе да помогну својој „намученој браћи“ у Херцеговини и „да пруже руку помоћи браћи до Таре.“⁴⁷⁾

⁴⁴⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Преписи и исписи из Задарског архива“.

⁴⁵⁾ Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 376.

⁴⁶⁾ Миленко Вукићевић, спом. д., књ. II, стр. 376.

⁴⁷⁾ Станко Стијепов попу М. Церовићу 30 марта 1807 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

Руско-црногорске снаге које су почетком априла 1807 г. прешле у Херцеговину биле су малобројне, али се мислило на јачу помоћ Херцеговаца која им је обећавана приликом припремања овог напада. На херцеговачке Турке требало је напасти у два правца: једно одјељење, под командом Забјелина, да нападне Требиње, а друго, под Владичином командом да нападне Никшић. Петар I држао је Никшић у опсади 12 дана, па је отступио због пораза Руса код Требиња. Из тог разлога он се враћа на Грахово како би одатле будније пазио на развитак догађаја у Боки и на припреме и покрете Турака у Херцеговини.⁴⁸⁾ Одатле Петар I пише 5 јуна Санковском да је писао брђанским главарима да стално нападају Турке и да им не допусте да се концентришу.⁴⁹⁾ Негдје истовремено писао је и Карађорђу, који је, нарочито од побједи над Турцима на Мишару (1 августа 1806) и у току прве половине 1807 г., водио успјешне борбе, али то писмо Петра I није сачувано. За њега знамо из Карађорђевог одговора од 13 јуна 1807 г. Из тог одговора осјећа се Карађорђево задовољство што је Петар I почео борбе против херцеговачких Турака, а нарочито на крају тога писма, гдје каже: „Ништа мене са браћом мојом толико утјешити не може и од бошњачког силног нападенија колико толико одбранити кромје крепкога оружја храбрих Срба Црногораца и судјејствије комуникације с нама.“⁵⁰⁾

Карађорђево писмо од 13 јуна 1807 г. и једно писмо које је упутио Петру I два мјесеца раније, 14 априла, као одговор на два писма Петра I (26 фебруара и 9 марта) карактеристична су највише по томе што из њих избија приснији однос, вјероватно као последица ангажовања Црногораца у Херцеговини и новог руског става према Србима због рата са Турском (од децембра 1806) и са Француском, када је Русија морала да се пажљивије односи према Србима. Тај спољно-политички чинилац морао је у тој ситуацији утицати повољно и на српско-црногорске односе, али несумњиво битно је у том приснијем односу то што Петар I почиње да гледа на српски устанак као на догађај од огромног значаја и за будућност Црне Горе, погостову што је на својој кожи свакодневно осјећао себичност руске политике па због тога и усамљеност Црне Горе у периоду када је још трајао рат у Европи против француских освајачких снага. Али учвршћивање блиских веза које су могле довести и до војничке сарадње, којој су тежили и Карађорђе и Петар I, почело је релативно касно, јер је у Србији завршавана прва фаза у развоју српског устанка, окончаван је период снажног полета изражаваног у сталним борбама устаничког народа за своје ослобођење, а Црна Гора, ра-

⁴⁸⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 162.

⁴⁹⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 162.

⁵⁰⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1807“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 162.

зочарана у Русију, а истрошена у Боки и Херцеговини, није више имала снаге за одлучнију активност, поготову што је Тилзитски мир (25 јуна / 7 јула 1807) одузео Црногорцима Боку и довео још једног опасног сусједа на њене границе.

Од Тилзитског мира ситуација се из основа промијенила на штету српских устаника, Црне Горе и племена повезаних с њима у односу према Турцима. Петар I напушта Боку, очајан што је у узалудној борби дао доста жртава и то по наговору Русије која га је поново оставила на цједилу не исплативши му ни новац прикупљан продајом црквених драгоцености, који је позајмљивао Санковском са обавезом да му се сав тај новац, као и остали трошкови учињени за вријеме тих борби, врати послје закључења мира. Француске јединице ушле су 29 јула у Херцеговину, а 31 јула већ су биле у читавој Боки. Петар I тек тада увиђа колико је опасно имати у своме сусједству таквог непријатеља, којег је могао имати за свог пријатеља, „да Руси не унесоше огањ међу нас, који је без потребе и у невријеме спржио многе наше људе“, како крајем августа те године, вјероватно са знањем његовим, пише Сава Пламенац Јоку Бјеладиновићу, рисанском трговцу.⁵¹⁾ Али са Французима у сусједству требало је на сваки начин успоставити неки однос, поготову зато што су херцеговачки Турци нападали на нека одметнута племена (Бањане и Рудињане) што је свакако било по наговору француске команде. Због тога он сазива скупштину племенских главара на Цетињу 6 августа 1807 г. у циљу договора како да се Црногорци односе са новим сусједима.⁵²⁾ На тој скупштини одлучено је да се црногорски изасланици састану са Мармоном, па Петар I моли Санковског да са генералом Лористоном припреми тај састанак. Састанак са Мармоном одржао је у једној приватној кући у Котору 13 августа. Послије је одржао више састанака са француским командантима: са Лористоном 14 октобра, опет са Мармоном, Бертраном и которским делегатом Форланијем 2 јануара 1808 г., све у циљу нормализовања односа између Црне Горе и француских власти у Боки.⁵³⁾ Приликом свих тих разговора, осим извјешних прецизирања у вези са одржавањем пограничног мира, француска команда је упорно настојала да добије од Петра I пристанак за отварање француског конзулата на Цетињу и за градњу колског пута преко Његуша у правцу Чева. Уколико је Петар I одлучније одбијао те предлоге, утолико су француске власти у Котору биле насртљивије, особито у погледу оснивања конзулата до кога им је било нарочито стало, вјерујући да ће,

⁵¹⁾ Сава Пламенац Јоку Бјеладиновићу 25 августа 1807 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

⁵²⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1807“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 164.

⁵³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1807“ и „Петар I 1808“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 165—168.

ако у томе успију, лакше издјејствовати његов пристанак за грађење пута.

Тилзитским миром, који је закључен између Француске и Русије, престала су непријатељства и између Русије и Турске, па су убрзо и српски устаници остали углавном мирни од Турака, иако у одредбама мира није ништа о томе закључено. Период снажних ослободилачких акција српских устаника, углавном, завршен је и Србија потпада под све већи руски утицај, што је уствари значило, у ситуацији у којој су се тада Срби налазили, претварање српског ослободилачког покрета у објект руских спољно-политичких комбинација, при чему о Србима не само што се није водило рачуна, него напротив, питање њихова ослобођења упада у опасни сплет уцјена између Русије с једне и Француске и Турске с друге стране, што се трагично одразило на нову фазу развитка Првог српског устанка. Руска влада шаље у Србију генерала Родофиникина, човјека без икаквих скрупула и интриганта, тобоже са задатком да помогне српској команди, да организује вјежбање српских војника у руковању оружјем и да међу њима учврсти дисциплину, а уствари да досљедно спроводи смјернице руске политике у односу на Србе. Карађорђе баш тада пише Петру I и, износећи му стање у Србији, јавља му о својим тешкоћама које су настале због турских пријетњи, док му је војска сва расута по границама ради одбране у случају турског напада. Истог дана пише Петру I и Родофиникин (6 августа) обавјештавајући га о закљученом миру и о престанку непријатељства између Русије и Турске. Родофиникин се жали што Турци неће да оставе Србе на миру, него нападају на понеки дио границе, а у Босни се штавише и концентришу ради напада на Србију. У вези с тим пита га какво је стање у Херцеговини, претпостављајући да припреме босанских Турака имају везе са престанком борби између Црногораца и херцеговачких Турака. Петар I је заиста вратио црногорску војску из Херцеговине, али је код Грахова оставио сердара Ђурашковића са 600 Црногораца како би преко граничних херцеговачких племена пажљиво пратио покрете Турака. 26 августа корјенићки Турци запалили су пет српских села „дан хода западно од Грахова“, а никшићки Турци су три дана доцније запалили Бојовиће у Жупи, који су се скоро сви тада налазили на Грахову.⁴⁾ Остала племена све до прољећа 1808 г. била су сва у миру с Турцима, приставши да плаћају харач и све дажбине које су Турци од њих тражили. Али то не значи да су их Турци успјели потпуно умирити, јер и тада имамо неколико случајева отпора харачлијама у Дробњаку, Пиви и Морачи, истина само отпора (погибија Селим-аге са 20 харачлија у Морачи, напад на колашинске Турке од стране Дробњака приликом њихова покушаја отмице кћерке дробњачког кнеза итд.), а

⁴⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

не неких већих покрета каквих је било дотада. Умјесто борби са Турцима у брђанским и херцеговачким племенима развија се расположење за прелазак у Србију ради насељавања, што је Турцима задавало више бриге него прије када се раја дизала против њих. У Морачком манастиру има врло интересантних података о тим пресељавањима, доста масовним сеобама најчешће заштићаваним оружјем све до српске границе, када су год Турци покушавали да спријече рају да не оставља „имања пушта и празна“.⁵⁵⁾ Из једног записа пронађеног у Морачком манастиру, под датумом 23 септембар 1807 г., видимо да се „за прошли мјесец“ (тј. август) иселило из Мораче „и прешло у Србију под Карађорђево крило“ 31 породица, а у исто вријеме и из Дробњака „преко 20 породица“, које су пратиле јаче чете све док су те породице прешле „у безбиједни предио“, тј. у Србију.⁵⁶⁾ Отада па до 1813 г. прелазили су у Србију ради насељавања многи сељаци из Брда, највјероватније по наговору устаничких повјереника, јер је и Карађорђе, када је 1809 г. био на Тари, наговарао сељаке да се масовно селе у Србију.

Период од августа 1807 г. до априла 1809 г. најтежи је период у историји Црне Горе, „тежи но игда од када смо се утићили у ове горе“, како јавља Сава Пламенац Јоку Бјеладиновићу у августу 1808 г.⁵⁷⁾ Јер Црногорци нијесу били мирни од Турака, а са Французима су имали стално заоштрене односе. Осим тога 1807 г. и 1808 г. биле су врло неродне, земља је остала необрађена, јер су Црногорци још од почетка 1806 г. били стално у борбама у Боки и у Херцеговини, а усто је била суша, па је настала тешка глад, због чега је Петар I био очајан⁵⁸⁾. У таквим приликама Црногорце је било немогуће спријечити да не нападају на Турке и да не упадају у приморска мјеста у циљу набавке хране и других потреба без којих нијесу могли опстати. Петар I је покушавао да их у томе спријечи, јер се бојао француско-турске сарадње против Црне Горе. Али је и сâм тражио излаз из таквог стања, покушавајући да га пронађе путем преговора са скадарским пашом и француском командом у Котору. У фебруару 1808 г. послао је свога изасланика у Котор са задатком да у његово име преговара по питању слободне трговине са Боком, која је била потпуно замрла за посљедњих десет година „узнемиреног стања у бокелској провинцији“.⁵⁹⁾ И француским властима било је ста-

⁵⁵⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Неколико преписа из Морачког манастира“.

⁵⁶⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Неколико преписа из Морачког манастира“.

⁵⁷⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

⁵⁸⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 166.

⁵⁹⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Нека документа о француској управи у Боки“.

ло да се несметано развија трговина између Црне Горе и Боке колико због самих Бокеља толико исто и због тога да би се спријечили многобројни инциденти до којих је стално долазило када су год Црногорци силазили у Боку. Због тога су радо пристале да Црногорци несметано долазе на которску пијацу под условом да оружани не улазе у град и да поштују све прописе који су донесени у циљу регулисања трговине. Али крајем априла 1808 г. долази до „Брајићке афере“ која умало што није довела до рата између Црне Горе и француских јединица у Боки. Наиме, приликом прављења пута дуж јадранске обале француске власти су присиљавале становништво да ради кулуком поједине дионице, па када је дошао ред на Брајиће, они су одмах отказали послушност, увјерени да ће за то имати помоћ од сусједних Црногораца. Црногорци су заиста помагали Брајићима када су их напали Французи и поред тога што је Петар I слао стално писма граничним племенима да осим неборачког становништва не примају никог како се не би отежавали и онако заоштрени односи са француском командом. „Брајићка афера“ трајала је свега шест дана, па је побуна угушена, а Брајићи су највећим дијелом побјегли у Црну Гору.⁶⁰⁾ У исто вријеме, можда и у вези са црногорским држањем у „Брајићкој афери“, Мармон тражи од Петра I уступање манастира Подмаина, који је намјеравао претворити у касарну, па иако је Петар I енергично одбио тај захтјев, Французи су га посјели и употријебили за касарну једног радног батаљона на градњи пута кроз Маине и Паштровиће. А да би се осигурала од Црногораца који су због таквог насиља пријетили нападом, француска команда је наговорила скадарског везира на појачавање борбе са Црногорцима, зато што су и погранични Црногорци прелазили у циљу пљачке на турско земљиште. Скадарски паша је вјешто користио зависност црногорских сељака од турских пазара у Спужу, Подгорици, Жабљаку и Скадру, па није имао много тешкоћа да обећањима, подмићивањем и преваром придобије неке црногорске главаре за своју непријатељску политику према Црној Гори. Такав непријатељски рад скадарског паше, повезан са непријатељским држањем француских власти у Котору према Црној Гори, јако је забрињавао Петра I, поготову у тој ситуацији када због глади у народу није био спреман да се иоле одлучније одупре ни једном ни другом моћном непријатељу. Због тога он енергично развија двоструку активност: кори и проклиње издајнике који су били у служби скадарског паше⁶¹⁾ и покушава споразум са скадарским Турцима⁶²⁾ и француским вла-

⁶⁰⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1808“.

⁶¹⁾ Посланице митрополита црногорског Петра I, стр. 68—69; Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1808“.

⁶²⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 175.

стима у Котору.⁶³) Са скадарским пашом успио је најзад да направи споразум о одржавању пограничног мира (21 јуна 1808), који је у октобру замијењен новим, повољнијим, а и са Французима крајем 1808 г. постиже споразумно рјешење неких спорних пограничних питања, мада су и даље задржани многобројни непријатељски поступци према Црногорцима, који су ради трговине силазили у Котор, Будву или Рисан.⁶⁴) Али крајње напорно је успијевао да прекине издајнички рад у вези са околним Турцима неких главара, чија су договарања са Турцима изазивала у првом реду катунска племена да се дижу против њих, што је доводило до унутрашњих немира, које је Петар I хтио на сваки начин да спријечи. То је било утолико теже што Петар I није располагао ефикаснијим средствима натјеривања племенских главара да извршавају његове одлуке и упутства, јер централну власт на том степену друштвено-економског развика претстављала је само општеплеменска скупштина, чије одлуке и рјешења нијесу обавезивали, осим у случају да их племенски главари добровољно прихвате. Дешавало се штавише да понеки главар, који је на општеплеменској скупштини прихватио заједнички донесену одлуку, одустане од ње чим се врати у своје племе, ако ма у чему не одговара његовим интересима.

Општеплеменска скупштина, израсла, у процесу економског и политичког развика Црне Горе, из „јединокупног сабора“ главара и племеника, карактеристичног за период када се племе још није било класно издиференцирало (углавном до половине XVIII в.), била је уствари скупштина најутицајнијих племенских главара, који су се повремено састајали (обично два или три пута годишње) ради договарања о битним питањима која су искрсавала у међуплеменским односима или у вези са спољно-политичким догађајима према којима је требало заузети заједнички став. Таква установа, прва и једина која је у тим условима међуплеменског развика претстављала заједничку власт свих племена (јер „јединокупни сабор“ то није могао бити с обзиром на неразвијеност економских и политичких веза међу племенима) нужно је морала бити у специфичном облику носилац централне државне власти, стваране у процесу распадања племена. Ни црногорска ни брђанска племена уствари нијесу била племена у смислу гентилних заједница карактеристичних за период до стварања државне организације у раном феудализму, јер је прва наша државна организација разбила племе, да на крају, до краја XV в. остану само рудиментарни елементи у облику родова и братстава, из којих се у специфичним условима регенерисало племе, много више као економска јединица, погодна за то и гео-

⁶³) Историски институт НРЦГ, фасц. „Нека документа о француској управи у Боки“.

⁶⁴) Посланице митрополита црногорског Петра I, стр. 78, 85.

графски и територијално, него као заједница крвног сродства. Чим је племе у процесу свога економско-политичког развика изгубило могућност задовољавања потреба својих племеника, престаје са улогом коју је дотада имало, јер је класним раслојавањем ишчезла економска основа племенског живота. Наце племе изгубило је економску основу племенског живота можда и у процесу своје регенерације из братстава, од XV в., јер је обрадива земља и углавном сва имовина на територији племена приватна својина, а колективна се сачувала само у односу на пашњаке, воду и неки дио шума. То је све што је остало као економска основа племенског живота. У таквим условима, дакле, племенска организација није имала основу унутрашњег јединства, него су поједине породице, скоро искључиво главарске и из јачих братстава, биле у могућности да разним средствима (куповином или насиљем) захвате бољи и већи дио племенске земље. На процес распадања племенске организације снажно је утицала, баш у вези с тим, и новчана привреда, која је негдје мање, негдје више, ипак продирала, иако су производне снаге биле крајње примитивне. Због тога су поједине породице увећавале своје богатство на рачун слабих братстава и појединих сељака, који су све више падали у зависност богатијих породица. Баш у периоду о којему говоримо племе уствари није имало унутрашњег јединства, јер је приватна својина земље, мада је производња била крајње заостала и примитивна, све више сужавала и разарала све битније чиниоце који су како-тако одржавали племе као економску цјелину. Производња робе на приватном посједу чинила је да сељаци глеју свој интерес не у племену, него у своме приватном газдинству. Због тога племена претстављају цјелину само према другим племенима, која би могла угрозити заједнички интерес свих сељака на територији односно племена. Из таквих услова унутраплеменског живота и међуплеменског развика израсла је општеплеменска скупштина, прво као „јединокупни сабор“, па у процесу све веће класне диференцијације као главарска скупштина, као израз колективних интереса свих племена.

Не треба, чини нам се, опширније доказивати да у Старој Црној Гори и у Брдима нема ни два племена која су се развила под истовјетним условима, него је свако од њих имало понешто специфично у свом развикау, што је зависило од различитих чинилаца који су морали дјеловати с обзиром на посебан положај сваког од њих и на унутрашње стање у поједином племену.*)

*) Кад смо већ на овом питању, осврнућу се на један приказ Бранка Павићевића, који је објављен у октобарском броју „Нове мисли“ поводом студије о Марку Миљанову, чији је аутор писац ових редова. Овај осврт не чиним зато што желим да полемишем са Павићевићем, јер нажалост у читавом његовом приказу нема никаквих елемената који би ме потстакли на то. Истина, за новембарску свеску „Нове мисли“ био сам написао одговор на Павићевићев приказ, али пошто сам накнадно дознао како је до

Племенска организација прије је разбијена у Старој Црној Гори него у Брдима, па ни свако староцрногорско племе није под истим условима изгубило економску основу свога племенског живота. Ту тврдњу можемо поткријепити неким подацима, које је писац свих редова прикупио откад се почео интересовати овим питањем (углавном од 1945 год.), јер га је сматрао важним за период изграђивања црногорске државе. Један аустриски извјештај из априла 1798 г. даје занимљиву статистику о стању у неким племенима, па се на основу ње да утврдити да племе крајем XVIII в. егзистира као племе само у односу на друга племена, јер је још тада било мање-више изгубило основу свога унутрашњег јединства. Тај извјештај са потписом капетана Миличића, по свој прилици обавјештајног официра аустриске команде у Боки, износи податке за Цуце, Бјелице, Цеклин, Бољевиће, Пјешивце и Бјелопавлиће, дакле за пет староцрногорских и једно брђанско племе, али вјероватно да је садржавао податке и за још неко, јер од четири странице тога извјештаја недостаје једна (трећа страница). За Цуце у извјештају каже „пети дио земље, око 50 рала припада племенским старјешинама, а остало осталим сељацима, који живе врло биједно“; за Бјелице да „укупно немају више од 80 рала, од којих старјешине из јаке породице Милића имају око 30 рала обрадиве земље, а око 20 породица уопште немају земље, него живе и оне и остали дио сељака од стоке коју љети чувају по домаћим шумама, а зими је тјерају у Приморје плаћајући траварину“. У извјештају се сматра Цеклин најбогатијим староцрногорским племеном, јер се у њему истиче да ово племе служи као житница Катуњанима. „У Цеклину живи нешто

тог приказа дошло, одустао сам од одговора из простог разлога: што тај приказ са свим околностима под којима је настао није имао везе са објективном и добронамјерном критиком. Са Павићевићевим приказом објективан читалац иначе ни принципијелно не би могао да се сложи због тога што Павићевић некоректно наводи поједине реченице из моје студије. Такав његов поступак не могу друкчије да схватим него као недобронамјерно извртање с тенденцијом да по сваку цијену „образложи“ своје схватање и свој суд, који су независно од чињеница дати априорно према једном шаблону који са науком нема никакве везе. То не бих нарочито истицао када би се односило на два или три случаја, иако и то сматрам недопустивим у поступку човјека који жели да остане добронамјеран, али када се у читавом приказу такви случајеви понављају осамнаест пута, онда са таквим критичарем дискусија не би имала смисла. Узгред да напоменем да од укупно четрнаест приказа који су досад изашли у разним новинама, и часописима на моју студију, само су још два слична са моралне стране Павићевићеву (један исто у „Новој мисли“, у свесци за мај, а други у „Побједи“ од 28 маја 1953).

Б. Павићевић очигледно нема ни најнужнијих података о историјском развитку наших племена, па покушава да нагађањима надокнади непознавање тих података. Он би хтио да ме некако увјери помоћу неких клишеа у тачност својих закључака, узимајући као доказ за то неке податке, који с питањем о којему сам писао немају непосредне везе. Свако наше племе имало је специфичан пут свога развитка, што је зависило поред унутрашњих услова и од географског положаја појединог племена.

преко 3000 душа“ — каже се ту — „а старјешине су моћни, но ниједну важнију ствар не рјешавају без племенске скупштине. Они тргују, али више са Будвом него са Котором, што доноси главарима велике приходе, више него игдје у Црној Гори“. За Пјешивце, напротив каже, да су скоро сви истог имовног стања, старјешине као и сељаци, притијешњени од Турака исто као и њихови сусједи Бјелопавлићи, који живе слободно, али су економски јако зависни од турског пазара. Бјелопавлићи имају мало обрадиве земље, јер је скоро сва равница испод њих турска својина, или, боље речено, ничија својина, јер се и Бјелопавлићи и Турци стално огињају о њу ко ће прије искористити оно што се успјело посијати.“⁶⁵)

Овај Миличићев извјештај, мада у њему има и непрецизности и неких констатација на које се не можемо ослонити, има несумњиви значај у томе што нам унеколико открива стање у овим племенима, управо доказује нам да је већ крајем XVIII в. у свим овим племенима дотадашњи процес развитка условљавао стварање општеплеменске власти, која по свему како се манифестовала још није била уствари државна власт, иако је нужно вршила неке од њених функција (општеплеменска скупштина мобилисала је каткад довољан број људи из разних племена ради кажњавања неких братстава, а понекад и читавог племена, због непослушности или због рада против интереса свих њих, затим је доносила одлуке у циљу регулисања међуплеменских односа и друго што је било потребно ради одржавања савеза пле-

и његовог односа у току историског развитка према другим племенима. Тај специфични пут најизразитије се види на примјеру развитка племена Куча, које се, с обзиром на међусобни однос Дрекаловића, „Осталијех Куча“ и Кучке Крајине, није оформило у периодима оформљавања других сусједних племена. Разумљиво, ни код Куча као ни код других наших племена није било економске основе унутрашњег јединства, јер је она била у процесу класне диференцијације потпуно разбијена, и када говоримо о оформљеном племену, под тим искључиво мислимо на племенску јединственост у односу на сусједна племена и у односу на непријатеље, који су угрожавали племенску цјелину.

Б. Павићевић је још неодређенији када пише о проблему формирања буржоазije (он ријеч „буржоазija“ ставља међу наводнике, а зашто, то он ничим не образлаже) у Црној Гори. Он ваљда мисли, опет по неком рецепту, да у Црној Гори није било буржоаске класе, да се она није била оформила ни онаквом какву је условљавала економски јако заостала Црна Гора. Али у томе он нема право. У Црној Гори се развијала грађанска класа, нарочито у току друге половине XIX вијека и даље, јер за то имамо довољно података, које с обзиром на карактер монографије о Марку Миљанову нијесам имао могућности да изнесем, него то мислим обрадити у посебној расправи на којој већ радим. Павићевићева „научна“ анализа дата у овом приказу није, дакле научно прилажење читавом питању, него клишетирано размисљање о неким проблемима који конкретни ништа не објашњавају.

⁶⁵) Миличићев извјештај од априла 1798 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

мена) јер је још била немоћна због услова под којима се развијала, да обавезно претставља колективни интерес свих племена.

Стара Црна Гора пружа нам више доказа за анализу друштвено-економских односа у својим племенима, него брђанска и херцеговачка племена, јер се у њој процес класног диференцирања брже развијао како под утицајем унутрашњих фактора тако и с обзиром на сусједство прво Млетачке Републике, затим Аустрије, као држава, које су својом привредом и државном организацијом, неупоредиво снажније утицале на развитак од турске управе на брђанска и херцеговачка племена. Тржишта у Боки стимулативно су дјеловала на црногорску производњу док су турски пазари напротив више успоравали привредни развитак племена оријентисаних на њих, него што су га стимулирали. Због тога је новчана привреда прије развила племенску организацију у Старој Црној Гори, него у Брдима и Херцеговини, а самим тим разумљиво је и зашто је Стара Црна Гора постала средиште окупљања сусједних племена у циљу ослободилачке борбе против Турака. Из главарског слоја у првом реду ницали су трговци, који су одржавали везу са Боком и постепено закупљивали трговину по племенима, стварајући добрим дијелом основна средства позајмљивањем новца од зеленаша да и сами постану зеленаши у односу на друге, којима је требало новаца и за трговину и за унапређивање својих посједа. Племенска саможивост и учауреност, изражаване врло често у крвној освети и у међуплеменским сукобима, могле су бити само озбиљна сметња и кочница таквом процесу, па је и разумљиво мјесто и улога неких главара, најсвјеснијих у схватању тога процеса, и неких братстава (Петровићи, Радоњићи, Вукотићи и др.) у стварању првих инструмената власти за које су се одлучно залагали и у чијем раду су имали знатан удио.

Први српски устанак и догађаји проузроковани Француском револуцијом и француским освајањима у Европи, који су и Црну Гору увукли у свој вртлог затекли су Црну Гору у стању оформљавања централне, општеплеменске власти, као резултат дуготрајног процеса, споро развијаног, али већ углавном, довршеног у том смислу да се из савеза племена развије централна државна власт. Несумњиво је да су и српске борбе против Турака и догађаји у сусједству (у Боки и другдје) утицали са своје стране на сазријевање таквог процеса у Црној Гори, јер заједничка опасност приближавала је племена међу собом и натјеривала да јој се заједнички одупру.

Ослободилачка улога Црне Горе у ширењу српског устаничког покрета и ван Србије врло је значајна, али Први српски устанак утицао је на сва та племена под турском влашћу непосредније, па због тога и снажније, с обзиром што су покретачке снаге српског устаничког покрета извирале из развијенијих дру-

штвено-економских односа у упоређењу са стањем у Црној Гори и што је устаничка Србија пружала могућност насељавања сељака, који су, угњетавани у турском феудализму, могли да добију земљу за којом су стално тежили. Баш та могућност да сељаци брђанских и херцеговачких племена добију земљу као своје власништво, покретала их је више него ишта друго у борбу против Турака и на помоћ српским устаницима, чију борбу су сматрали и својом, јер им Црна Гора у тадашњим условима није пружала такву могућност.

Крајем септембра 1808 г. Петар I је постигао значајан успјех у својој сталној тежњи да спријечи шуровања неких црмничких, пиперских и бјелопавлићких главара с Турцима; лично је неуморно обилазио она племена гдје је требало стишати крвну освету или прекинути унутрашње борбе. Он прати стање у сусједним племенима и интересује се за развитак догађаја у Србији. Карађорђе, послјије дуже паузе, јавља му 30 марта 1809 г. да су Русија и Турска од марта поново у рату, па га моли да и он отпочне борбу као и његова браћа у Србији. Одговор Петра I није сачуван, али се зна да је он слао своје изасланике у Брда и Херцеговину и да је тада обновио везу са скадарским Тахирпашом, кога је хтио одвратити од слања војске на Србију. У писму од 28 маја он пише паши да је чуо за руско-турски рат и да је Карађорђе са својом војском заузео Вишеград, Пријепоље, Сјеницу и Нову Варош, а да је опколио Ниш и Зворник. Потсјећа га да Црногорци желе да се одржи споразум о пограничном миру са скадарским Турцима, како би га увјерио да је тај споразум користан и Турцима исто колико и Црногорцима. У случају да напану на неко племе, Црногорци ће га бранити исто као што би бранили неки крај на својој територији. Ово му је у том писму истакао с обзиром што је чуо да се спрема Хасан Хот да са јаким снагама пође на Васојевиће, а затим и против Срба. Истовремено напомиње му да би одлазак скадарских Турака на Србију био разлог да и Црногорци пођу у помоћ Карађорђу.⁶⁰⁾

Ако бисмо црногорско-српске односе и интересовање Црногораца за Први српски устанак оцјењивали и мјерили само према сачуваним писмима Карађорђа и Петра I, па и према оним писмима која нијесу сачувана, али из сачуваних писама знамо да су слата, ми не бисмо имали јасну претставу о обиму и ширини сарадње Црногораца и Срба у овом врло значајном периоду када се ковала будућност и једних и других. Напротив, дало би се закључити да Петар I није хтио ближи контакт са српским устаницима, него да га је избјегавао из својих посебних интереса с обзиром на околности у којима се налазила Црна Гора. Несумњиво да је Црна Гора била баш у том периоду, од 1804—1807 г.

⁶⁰⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 180.

у врло тешкој ситуацији, па је то диктовало и обазривост и сналажење, али кад се узме у обзир однос Црногораца и Петра I према околним Турцима, онда је јасно колико су борбом с њима доприносили растеређивању српског фронта према Тари. У 1809 години Петар I наговара Тахир-пашу да не иде на Србију, а истовремено води, нарочито од маја 1809 г., сталне борбе са херцеговачким Турцима, који „силом жалосне рајетине натјерују да чине као што је Карађорђе с његовом дружином учинио“.⁶⁷⁾ Тахир-паши поново пише и прије него је примио одговор на своје прво писмо, опомињући га због припрема за напад на Васојевиће и на Србију, а исто тако и због Пипера на које подгорички Османагићи врше велики притисак како би их укључили у своју војску, спремљену за поход на Васојевиће. Та преписка између Петра I и скадарског паше врло је интересантна, јер нам освјетљава став Петра I према Карађорђевим устаницима. У свом одговору од 2 јуна Тахир-паша оправдава Османагиће због њиховог држања према Пиперима образлажући то тим што су Пипери добровољно пришли Турцима „годину и по дана прије но што смо се с тобом умирили“, а Хасан Хот пошао је с војском на Васојевиће ради тога „што су то наше чифчије и наша раја, па се похасила“. „Ти знаш“ — пише му Тахир-паша даље — „да су Морава наши читлуци и земља, па се хаси учинила, те диже војску (мисли на Карађорђа — Ј. Ј.) да узима турске градове и осталу рају хаси чини и дође да помаже Васојевиће, а то је наша земља, њино нема ни рала па хаси учине. Ми идемо тамо нашу земљу и читлуке да узмемо и дижемо војску, а ко дође њима да помогне, ми ћемо се с њим бити“.⁶⁸⁾ Петар I, у свом одговору на то писмо, пише Тахир-паши да се Карађорђе не бори против Турага ради отимања турске земље, него ради српске земље, а да турски поход на Васојевиће није ништа друго него насилно одузимање српске земље, јер Васојевићи нијесу турски него српски.⁶⁹⁾

Чим је отпочео рат између Русије и Турске, почеле су борбе и у Србији. У априлу српска војска је пошла према Новом Пазару, јер је Карађорђе сматрао да је тај дио фронта врло значајан особито због могућности непосредног повезивања са Црном Гором. Пошто се већ био одлучио на то, он пише Петру I из Београда 30 марта 1809 г. обавјештавајући га о својим намјерама, а видјели смо из горњег излагања шта је у вези с тим предузимао Петар I и према Скадру и према Херцеговини. Тек из Сјенице, коју је освојио 26 априла, Карађорђе поново пише

⁶⁷⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1809“.

⁶⁸⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Петар I 1809“; Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 181.

⁶⁹⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 181.

Петру I 30 маја, дакле, мјесец дана послије првог писма послатог из Београда за које је вријеме постигао неколико врло значајних побједа на путу према Тари. Писмо од марта које је писао заједно са архимандритом Спиридоном из Београда требало је да објасни овакав српски план офанзивних операција према Санџаку и Тари, па је одговор Петра I очекиван са нестрпљењем, јер је српска војска већ била пошла да ослобађа крајеве на јужном и југозападном дијелу фронта. Пошто није добио одговор, а обавијештен од неких Брђана да је писмо примљено на Цетињу, он у овом писму од маја пише да би желио да што прије добије одговор. „Ми смо одма почели како сам вам писао“ — пише му Карађорђе у том писму — „и освојили смо до Васојевића, који граниче са Брђанима.“ „Ја ћу доћи до Таре“ — пише на крају — „и ви ако желите удрите одозгор, колико молићу вас што прије да не губимо време срећно, ако што мислите, сада је срећа да је не пропустимо.“⁷⁰⁾ Немамо доказа да је Петар I у току јуна и јула одговорио на Карађорђево писмо, али за то вријеме он није незаинтересовано чекао развитак догађаја, него је пажљиво пратио стање око Црне Горе, настојећи да што више помогне Карађорђу. Са скадарским Турцима успио је да се споразумије о одржавању пограничног мира, али са херцеговачким Турцима, а исто тако и са подгоричким, спушким и жабљачким, имао је сталне сукобе, иако је настојао да се и са њима помири како би био слободнији у пружању помоћи српској војсци, која је већ била избила на Тару. Његова активност у том смислу најјача је у току маја, а у јуну и јулу добила је већ конкретније форме у покрету Црногораца према Брдима и Херцеговини. Француске власти у Боки врло пажљиво прате држање Петра I особито од онда када су дознале за долазак Карађорђевих снага на Тару. У Карађорђевој настојању да се споји са Црногорцима оне виде не само руски утицај, него и аустриски, па штавише у страху од свега тога француске власти помишљају и на опасност од сарадње српске и аустриске војске у Далмацији и Боки. Такву опасност предвиђа и полициски генерални комесар Машелини у свом извјештају од 10 маја 1809 г., који је послао у Котор „владином делегату у которској провинцији.“ У том извјештају Машелини резимира разна обавјештења, добијена од својих агената, која се углавном свде на ово: постоји могућност да један дио Карађорђевој војске крене у помоћ Аустрији како би освојили Далмацију и Боку; Карађорђеви официри стигли су у Боку с намјером да отуда пређу у Црну Гору ради неких важних консултовања са црногорским Владиком и неки слуга црногорског Владике причао је да је на Цетињу примљено „више писама од Карађорђа због чега је Вла-

⁷⁰⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, спом. д., стр. 775; „Записи“, год. I књ. 1, стр. 113.

дика нарочито задовољан.⁷¹⁾ Тако исто обавјештава „владиног делегата“ у Котору и капетана у Рисну, који у свом извјештају од 18 маја између осталог истиче да је дознао од неких Бањана „да је Карађорђе са својом војском стигао у Колашин, турску територију, два дана далеко од Рисна.“⁷²⁾

У почетку јуна 1809 г. Жупљанин Гајо Бојовић извјештава Петра I о припремама херцеговачких Турака и о њиховој концентрацији у правцу Језера и Шаранаца, „по свој прилици да спрште сиротињу уз пут и да иду против Карађока“.⁷³⁾ Моли га због тога за хитну помоћ. Тада се Петар I одлучује да крене с војском на ту страну, јер је био увјерен да ће на тај начин најефикасније помоћи Карађорђу. Са Планинице, на домаку Никшића, он је управљао операцијама, задржавајући никшићке и друге сусједне Турке да не пођу против Карађорђа. Одатле је у другој половини јула послао на састанак са Карађорђем свога синовца Станка Стијепова, који је однио његово писмо, а он је и даље остао на Планиници руководећи скоро свакодневним борбама против спушких и никшићких Турака. Највјероватније је да по његову наговору Брђани масовно прилазе Карађорђу да се боре у његовој војсци, па су га и они наговарали да продужи са борбама у правцу Колашина, који је, особито тада, био опасан турско упориште против сусједних племена. Према неким обавјештењима, Брђана и Херцеговаца прикупило се у Карађорђевој војсци преко двије хиљаде⁷⁴⁾ иако их је био знатан број и у турској војсци против Карађорђа који су се када је Карађорђе потукао пећког Нуман-пашу код Суводола (27 маја) одвојили од Турака и пришли српској војсци.

Писмо Петра I, писано у другој половини јула и послато са неким усменим порукама по Станку Стијепову Карађорђу није сачувано, као ни Карађорђев одговор послат половином августа по истом Владичином писмоноши. Због тога се мало зна о намјерама и плановима и једног и другог све до половине септембра. То што се зна открива нам се у покрету Брђана и Херцеговаца, који су масовно учествовали у нападима против Турака, што је у тој ситуацији морало бити под утицајем и Петра I и Карађорђа. Херцеговачка племена, а нарочито племена у околини Никшића, већ од маја налазе се у сталној борби против Никшићана, што се види и из једног њиховог писма Петру I и гувернадору Радоњићу од 17 маја 1809 г.⁷⁵⁾ Кад се зна још и за

⁷¹⁾ Државни архив у Котору — РУ ССХХVII/ФХI—36—3.

⁷²⁾ Државни архив у Котору — РУ ССХХVII/Ф—36—88—2.

⁷³⁾ Гајо Бојовић Петру I 8 јуна 1809 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

⁷⁴⁾ Један француски извјештај од 27 августа 1809 о масовном учешћу Брђана и Херцеговаца у Карађорђевој војсци (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“).

⁷⁵⁾ М. Медаковић, спом. д., стр. 181—185.

једно писмо Морачана, послато Петру I 19 јула 1809 г., у којему му јављају о својим успјесима против колашинских Турака, „који страхују од Карађорђија као од острога мача“, ⁷⁶⁾ онда се може претпоставити да су у јулу и августу и Петар I и Карађорђе упорно радили на дизању раје против Турака и можда је и у томе суштина њихових изгубљених писама и порука, које су слали један другом за та два мјесеца. Није сачувано ни писмо Петра I од 21 августа, у којему је обавијестио Карађорђа о својим борбама према Херцеговини, него само Карађорђев одговор од 16 септембра, писан у Тополи. Карађорђев одговор опширнији је од свих писама које му је дотада послао. По свој прилици и писмо Петра I од 21 августа било је и опширно и информативно, па је због тога био такав и Карађорђев одговор. Љевајац и Симоновић, пошто нијесу могли да се врате одмах, јер је Карађорђе био отступио од Таре, чекали су у Морачи писмо Петра I да га кроз Турке пронесу и однесу у Београд, куда су стигли тек 14 септембра. Карађорђе је нестрпљиво очекивао писмо Петра I, што се види и по томе што је на њега одговорио два дана пошто га је примио. У том писму Карађорђе износи Петру I разлог што је морао брзо напустити крајеве ослобођене преко љета од Лима до Таре. Захваљује му што је за читаво вријеме док је он водио борбу у правцу Колашина и Васојевића, задржавао упорном борбом херцеговачке Турке да иду против њега. То он сматра значајним прилогом заједничкој борби, која је већ била отпочела са изгледом да се развије као ефикасна војничка сарадња да није било непредвиђених догађаја на јужном и источном дијелу српског фронта. Наиме, приликом прављења плана за операције у правцу Црне Горе рачунао је на истовремено испуњавање обавеза руске команде да ће, док он буде водио борбе на југозападу, наредити својим снагама да пређу преко Дунава у Бугарску како би садјејствовале са српским снагама на Морави ради спречавања турског продора у ослобођену Србију. Генерал Родофиникин је међутим преварио Карађорђа и српску команду, јер их је увјеравао да је руска војска већ ушла у Бугарску као заштитница српског лијевог крила, а она је и даље била на својим старим позицијама на лијевој обали Дунава што је омогућило Турцима продирање моравском долином према српској слободној територији. Тако је дошло до српског пораза код Каменице и пробијања српског фронта на томе сектору, што је натјерало Карађорђа да све своје снаге повуче према Морави како би поново стабилизовао тај угрођени дио фронта. У писму му износи тешке српске губитке на Каменици, а надасве посљедице настале иза тога дефетистичким понашањем Родофиникина и руских агената око њега. Ови руски агенти чинили су све да што успјешније деморалишу српску војску и

⁷⁶⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, спом. д., стр. 777.

да посију неслогу и неповјерење између Карађорђа и старјешина српске војске. Због свега тога Карађорђе је огорчен, па такво Родофиникиново држање назива издајом и одвратном интригом, која је много стала српски народ. „Наши душмани... јесу нас Турцима продали“ — закључује Карађорђе у том писму — „само да се с вама не сојединимо, а то је генерал Родофиникин, наш владика Леонтије и фелдмаршал Прозоровски, које јавно јесте већ, узели су од Турака седам милиона дуката за ову земљу, и они нису хоћели на Турке ударити докле је год сва сила турска на нас навалила и Делиград опколила.“⁷⁵⁾ Настављајући тако свој дефетистички посао Родофиникин је, куда је год дошао, „палио без ватре“, јер је ширио панику у народу са жељом да свако схвати да је све пропало и да народ бјежи масовно у Аустрију. „Бежите, што чекате?“ — говорио је Родофиникин у народу. — „Ето турска сила иде. Шта чувате Београд? Ваш град није ни био него царски.“⁷⁷⁾

Петар I је остао према Херцеговини све до децембра 1809 г.⁷⁸⁾ Није прекидао за читаво то вријеме везу ни са једним брђанским и херцеговачким племеном, него им је слао своје изасланике и позивао њихове главаре у свој стан на Планиници. Тада је успио да међу свим овим племенима створи слогу и јединство и да организује у сваком племену суд какав је био у Старој Црној Гори. Али осјећајући и сам тежину ситуације, с обзиром на стање у Србији, знао је да неће моћи трајно одржати такав свој утицај на сва ова племена, па је настојао да их што прије среди како би били у случају потребе способнији за одбрану ако их Турци напану. Стално шаље Станка Стијепова у Дробњак и у сусједна племена у циљу организовања власти и ради давања упутстава у случају да их Турци напану. У септембру те године Станко Стијепов се у Дробњацима састаје са главарима Пиве и Гацка, које је исто наговорио да поставе суд и да се међу собом помире ако и даље желе да се боре против Турака. Крајем те године погоршавају се односи са скадарским Турцима, особито са подгоричким, јер је мјесто подгоричког забита Смаил-бега Османгића који је био дошао у сукоб са везиром у Скадру, постављен за забита Селман-ага Међикукић, познат као непомирљиви непријатељ Црногораца, па је у том смислу утицао на везира да прекрши погранични мир закључен 1808 г. Питање припадништва Пилпера опет постаје замршеним, па је и то било довољно за изазивање сукоба, као што је и питање Дробњака, које су Црногорци били присвојили, било стални разлог за сукобе са херцеговачким Турцима. У тој ситуацији Петар I напушта фронт према Херцеговини и одлази на Цетиње, оставивши тамо Станка Стијепова са једним већим одредом Цр-

⁷⁵⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, спом. д., стр. 777.

⁷⁶⁾ М. Медаковић, спом. д., стр. 186.

ногораца и Брђана, не толико ради настављања борби колико ради одржавања веза са тим племенима, које је морао да напусти. У Црној Гори поново се распламсавала крвна освета потстицана и од Турака, јер су они ту ситуацију сматрали погодном за вршење притиска на рају како би је присилили на покорност и на плаћање свих заосталих дажбина. Међусобна закрвљеност црногорских племена била је за њих извјесно олакшање да што прије изврше своју намјеру, јер раја у таквој ситуацији није могла имати ефикаснију подршку код слободних црногорских племена. Због тога је Петар I, чим се вратио са Планинице, енергично сузбијао међуплеменску неслогу, колико због Турака толико и због француских власти у Боки, са којима су се односи погоршавали. Тајно је примио главаре Мајина, Побора и Брајића, које је савјетовао да остану у сталној вези са Црногорцима, а у случају поновног сукоба са Французима да одмах пређу на црногорску страну. Преко љета 1810 год. његов изасланик поп Буро Лазаревић одржавао је у Стањевићима састанке са главарима из четири грбальске кнежине, о чему је била обавијештена преко својих органа и француска власт у Котору, која је са великим интересовањем и пажњом пратила држање Петра I.⁷⁹⁾ Командант мјеста у Будви Бубић о свему томе обавјештава „владиног делегата“ у Котору својим писмом од 3 јуна, а владин делегат обавјештава својим писмом од 5 јуна генералног администратора Дубровника и Котора.⁸⁰⁾ Кроз све те извјештаје провлачи се једна основна ствар — опасност која пријети француској „Бокелској провинцији“ од ужурбаног наоружавања Црногораца и отворених намјера Петра I „да наоружа народ Црне Горе као и све оне православце са сусједне турске територије, које може придобити за себе.“⁸¹⁾

Француским властима није било непознато да је Петар I у току читаве 1810 г. припремао и наоружавао Црногорце, па су строгим наредбама забрањивале ма какву везу Бокела са Црногорцима. Владин делегат из Котора у свом писму игуману из манастира у Лавти, своме агенту, наређује да не одржава „ни непосредне ни посредне везе са Владиком.“⁸²⁾ Обавјештења о догађајима у Црној Гори требало би да скупља како најбоље зна преко људи у народу са којима с времена на вријеме долази у контакт. Игуман заиста тако и поступа и по сваковрским информацијама које је слао, изгледа да је имао у Црној Гори разгранату мрежу својих агената. Тако га он извјештава својим писмом од 1 априла „да су се купили Црногорци у понедељник; били су дошли два посланика од Карађорђеје, гдје зове Владиком

⁷⁹⁾ Државни архив у Котору CCLXVIII/2037—1.

⁸⁰⁾ Државни архив у Котору CCLXVIII/2037—1.

⁸¹⁾ Државни архив у Котору CCLXVIII/2037—1.

⁸²⁾ Државни архив у Котору CCLIV/1296—3.

црногорског к себе, ма је одлучио послат свога секретара Орловића.⁸³⁾ Да су два Карађорђева изасланика били заиста на Цетињу у марту 1810 г., имамо доказа и у једном другом извјештају, послатом из Будве у Котор, у којему, између осталог, стоји: „Црногорски владика држи се надмено према нашим властима, а сада има и неку посјету од два постарија човјека, за која смо обавјештени да су Карађорђеви официри, који са Владиком нешто припремају.“⁸⁴⁾ Вјероватно је да су ови Карађорђеви официри резултате својих разговора са Петром I, а можда и његово писмо однијели своме Војду, јер Карађорђе пише 25 јула 1810 г. Петру I, а три дана касније пише му и Милан Обреновић. У своме писму од 25 јула Карађорђе поново истиче потребу да се састане са Петром I, али сада већ не на Тари него на Лиму, јер догађаји у источној и југоисточној Србији нијесу му више допуштали да се ангажује према Црној Гори као 1809 г. Сада сматра важним приближавање Црној Гори више из разлога што је желио да прими сељацима са својим породицама из Брда и Херцеговине ради њиховог насељавања у Србији, него ради војничке сарадње, јер је његов план операција у тој ситуацији друкчији него 1809 г. У првом реду Руси су се у току 1810 г. више ангажовали у борбама против Турака на територији источне Србије него прије, па је Карађорђева пажња углавном концентрисана тамо, нарочито према Нишу, гдје су главна српска утврђења из 1809 г. још била у турским рукама. Милан Обреновић, осим неких обавјештења о стању у руској команди у Влашкој, информисао га, углавном, о изгледима даљих српских акција, обећавајући му при том да ће у свакој ситуацији црногорску ствар сматрати својом „као што јест нераздвојено и нерасцепиво.“⁸⁵⁾

Црна Гора у току читаве 1811 г. има врло затегнуте односе и са Турцима и са Французима у Боки. Питање Пипера и Дробњака остаје актуелним и даље и Петар I врло одлучно тражи да Турци ова два племена оставе на миру, без обзира на то што су главари ових двају племена тијесно сарађивали са Турцима. Али с обзиром на стрателгиски значај ових племена Петар I оспорава Турцима право на њих. Што се и војнички не ангажује у њиховој одбрани, било је због тога што су Французи постали опаснији него Турци. Наиме, Петар I је обавијештен да маршал Мармон, по наређењу свога министра војног, кнеза од Нефшателя, прави план за француски напад на Црну Гору. По том плану на Црну Гору је требало напасти са више страна, можда и сарадњом Турака, који су били исто тако заинтересовани као и Французи да се оствари стара француска пријетња — претварање Црне Горе у „црвену“, окупану у крви њених синова. Из

⁸³⁾ Државни архив у Котору ССLIV/1296—1.

⁸⁴⁾ Архив православне консисторије у Котору, фасц. IV/93.

⁸⁵⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 188.

тога разлога Петар I будно пази на сваки покрет француске команде у Боки, која је често пружала доказе о свом непријатељству према Црној Гори. У једном писму послатом попу Симу Бјеладиновићу 18 маја 1811 г. Петар I изражава своју забринутост због француског непријатељског држања према Црној Гори, истичући да је „заједничка срећа и Бокелја и Црногораца да живе међу собом у слози и љубави као браћа која и јесу ће се поштује народно добро и напредак.“⁸⁶⁾ Можда баш тада Петар I ступа у везу са Енглезима ради заједничке борбе против Француза, јер је познато да је у његово име Сава Пламенац у јуну преговарао са енглеским пуковником Данезом, чија се флота налазила код Бара.⁸⁷⁾

Тек у новембру 1811 г. Петар I пише Карађорђу, и то углавном о стању у Херцеговини, о турским зулумима према раји, која од Црногораца тражи помоћ и заштиту. Пише му да Црногорци помажу раји колико могу, али окружени непријатељима са свих страна, не могу им помоћи колико би хтјели. У тој ситуацији Црногорцима је најважније да одрже слободним сва она брђанска и херцеговачка племена која се налазе према Тари, јер им је тај крај био потребан ради веза са Србима. Станко Стијепов је био читаве јесени 1811 г. највише ради тога у Пиви, Дробњацима и Морачи и вратио се на Цетиње тек почетком децембра те године .

Француска команда није одустајала од плана за напад на Црну Гору све до краја 1811 г., али на одуговлачење напада није утицао само то што је Мармон опозван и на његово мјесто постављен генерал Бертран, него и држање самих Бокелја, које ни најстрожије наредбе нијесу могле одвратити од сарадње са Црногорцима. Описујући Наполеону стање у Боки, генерал Бертран се осврће у првом реду на непријатељство Бокелја према француским властима, за што окривљује Петра I и Црногорце, који се непрекидно мијешају у њихове послове, вршећи тим на њих велики утицај. Одговарајући на овај извјештај генерала Бертрана, Наполеон у свом писму од 21 јула 1811 г. обавјештава, између осталог, и о томе да постоји могућност да у септембру почне напад на Црну Гору.⁸⁸⁾ Али руски агент Коломзин који је Петра I стално обавјештавао о важнијим догађајима у Европи, особито о смјерницама руске политике, писао му је и о овој опасности, наводећи да Французи не могу напасти на Црну Гору поред осталог и због тога што су још у миру са Русима, па неће у тој ситуацији, како је и сам дознао од једног „обавијештеног

⁸⁶⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

⁸⁷⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 197.

⁸⁸⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 196; Историски институт НРЦГ, фасц. „Нека документа о француској управи у Боки“.

вишег француског официра“ компликовати односе у Боки, јер би то могло имати, како сами предвиђају, тежих посљедица.⁸⁹⁾

Нападом Наполеонових снага на Русију 1812 г. отпочео је руско-француски рат, који је од самог почетка имао врло велики утицај на читави развитак догађаја у Европи. Наполеон се надао да ће у рату са Русијом имати на својој страни и Турску, која је иначе још од 1809 г. била у рату са њом, али је Кутузову пошло за руком да уочи француско-руског рата склопи са Турском, што је Наполеона изненадило, за Русију врло повољан мир у Букурешту (16/28 маја 1812). По одредбама Букурешког мира, поред давања амнестије, Србима је обећана аутономија, али све тврђаве које су Срби саградили у току рата, уговорено је да се поруше, а Порта је добила од Русије пристанак да посједне својом војском утврђена мјеста, која буде сматрала, из својих стратемских разлога, нарочито важним. Као што се из овог види, Русија је потпуно жртвовала Србију, оставивши је на милост и немилост Турцима, без обзира на све крупне тековине, које су Срби дотада постигли у својој осмогодишњој борби против Турака. Срби, истина, нијесу прихватили руско-турски диктат, нијесу пристали да тако олако жртвују своје тековине, али су остали потпуно усамљени, усамљенији него икад, и у тежој ситуацији него икад од почетка Устанка. Како је било расположење Карађорђево у тој ситуацији, може донекле да се види из његовог писма Петру I од 30 јула 1812 г. Он му у том писму износи тешко стање у Србији, погоршано још и унутрашњим трвењима и неслагањем међу устаничким вођама. Карађорђе пише још да се надао у успјех борбе за ослобођење и уједињење српског народа, али резигнирано изражава жаљење, што се то није постигло онда када је било много више и услова и могућности. Одговор Петра I није сачуван, али, по свој прилици, одговорио му је негдје крајем августа, што можемо закључити из једног писма дробњачког војводе Василија Караџића Сави Пламенцу, у којему он, између осталог, пише да је „јуче испратио до иза Таре Владичина момка, који иде ка Карађорђију“.⁹⁰⁾ Сачувано је из те године писмо Петра I београдском владици Мелентији, које је писано 5 августа 1812 г. То писмо је карактеристично због тога што Петар I савјетује београдског владику шта треба да чини ако му је стало до напретка српског народа. Поред савјета да „усађује у срца српске господе љубав и слог“, тј. да ради на изглађивању неслоге и нетрпељивости међу старјешинама устаничког покрета, Петар I, поучен дугогодишњим искуством и познавањем стања у српском народу, и ван устаничке Србије, учи га како да прилази читавом питању односа у редо-

⁸⁹⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Нека документа о француској управи у Боки“.

⁹⁰⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

вима српских устаника, имајући увијек на уму да „има не мали дио народа који се назива Србин, а не весели се српској слози, него га она мучи и гризе више него ли јарам под којим се нахо­ди... а гдје се не пази на опште добро него сопствено своје“ — пише Петар I на крају — „ту истинитога добра и среће бити не може.“⁹¹⁾

У току читаве 1812 г. тј. до пораза француских снага у Русији, и Србија и Црна Гора биле су углавном мирне од Турака, јер Турска, пратећи пажљиво француско-руски рат, није хтјела у тој ситуацији да предузима офанзиву против Србије из страха да Русија не би схватила такав напад као кршење одредаба Букурешког мира, што није смјела ризиковати, поготову што јој ни њено унутрашње стање није омогућавало да до краја ликовидира српско питање. Тек у првој половини 1813 г. Турци се, у измијењеним условима, одлучују да нападом са више страна угуше српски устанак. Дознавши за турске припреме, Карађорђе се поново (а и посљедњи пут) обраћа Петру I 28 јуна 1813 г. „да заплаши мало Арнауте да не би могла сва Албанија на нас поћи и да би ми могли наше дело лакше окончати.“⁹²⁾ Истог дана он пише и Гаврилу Шибалији молећи га да „заплаши Колашинце да не иду на Србију.“⁹³⁾

Али, дознавши за француски пораз у Русији, Петар I осјећа приближавање крупних догађаја, који га поново могу довести у ситуацију да води борбу против Француза у циљу присаједи­њења Боке Црној Гори, па сву пажњу концентрише на то и из тог разлога, мислимо, није одговорио Карађорђу. Умјесто да заплаши скадарске Турке, он покушава да с њима склопи споразум како би се с те стране осигурао у случају заплета у Боки, па тај задатак повјерава Сави Пламенцу, који се састаје на Врањини са изаслаником скадарског везира Јусуф-агом Рецовићем. Пошто скадарски везир није био склон потписивању споразума истовремено и са Брђанима и Црногорцима, на што је инсистирао Пламенац и условљавао једно другим, том приликом није потписан никакав уговор, али Пламенац по налогу Петра I скреће пажњу везировом изасланику да ће Црногорци притећи у помоћ Брђанима у случају ако буду напанути. У том смислу Сава Пламенац пише убрзо за тим, 21 јула 1813 г., подгоричком Селман-аги Међикукићу да Црногорци не би могли остати мирни, ако би Турци покушали да прођу преко територије неког брђанског племена,⁹⁴⁾ што је стварно значило испуњавање Карађорђево

⁹¹⁾ Душан Д. Вуксан, спом. д., стр. 203.

⁹²⁾ Деловодни протокол од 1812, маја 21, до 1813, августа 5, Карађорђа Петровића, Београд 1848.

⁹³⁾ Деловодни протокол од 1812, маја 21, до 1813, августа 5, Карађорђа Петровића, Београд 1848.

⁹⁴⁾ Сава Пламенац Селман-аги Међикукићу 21 јула 1813 (Историски институт НРЦГ, фасц. „Разна писма“.

молбе од јуна да се скадарски Турци задрже од напада на Србију. Усто, у околини Колашина Морачани заплењују турску стоку, у августу 1813 г., што знамо из једног записа у Морачком манастиру,⁹⁵⁾ па би и то могло бити у вези са радом Шибалије да „заплаши Колашинце“ и одврати их од напада на Србију.

Друга половина 1813 г. испуњена је догађајима који су се подједнако трагично одразили и на стање у Србији и на стање у Црној Гори, јер су Турци, осјетивши погодан спољно-политички моменат с обзиром на жестоке борбе антинаполеонске коалиције на челу са Русијом, које су кулминирале у великој бици код Лајпцига, тзв. „Бици народа“, вођеној од 16—19 октобра 1813 г., у којој су Наполеонове снаге претрпјеле тешки пораз, — концентрисали јаку војску и за кратко вријеме нападом са више страна прегазили иначе посљедњим унутрашњим трвeњима међу старјешинама разједињену Србију, чиме је угушен Први српски устанак. За то вријеме Црногорци су се, иако у сталном страху од Турака, поново ангажовали у догађајима у Боки, тобоже као руски савезници, а уствари као оруђе у руским рукама у довршавању једног рата, из којег је Русија изашла као побједник, али је брутално жртвовала и најосновније интересе Црне Горе, јер је Бока, и поред великих црногорско-бокeљских губитака (по једном француском извјештају око 2800 мртвих и 310⁹ рањених) на крају предата Аустрији.

У цетињском Државном архиву има данас свега девет Карађорђевих и два писма Петра I, али их је свакако морало бити много више, јер зато имамо више доказа, него су у протеклим бурним временима пропала. Из једног документа у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу могло би се закључити да је сва главна преписка између Петра I и Карађорђа пренесена, на молбу српског „Попечитељства иностраних дела“ 1857 г. у Београд, јер је српској влади све то било потребно ради „објасњења сношенија постојавши(х) између Српског и Црногорског Правитељства у почетку овог стољетија“.⁹⁶⁾ Да ли су сва та писма и сва тада постојећа документа послати у Београд као оригинали или само у препису, из тог документа не можемо утвр-

⁹⁵⁾ Историски институт НРЦГ, фасц. „Неколико исписа из Морачког манастира“.

⁹⁶⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасц. „Књаз Данило 1857“.

дители, али се може закључити да су послати на тражење српске владе. Ово износим да би се и данас трагало за њима било пажљивим прегледањем архиве српског „Попечитељства иностраних дела“ из тог периода,⁸⁷⁾ било прегледањем старог српског дворског архива, ако је сачуван, јер ако би се све то пронашло, успјели бисмо да кудикамо потпуније освијетлимо српско-црногорске односе за вријеме Првог српског устанка.

Јагош Јовановић

⁸⁷⁾ Писмо српског „Попечитељства иностраних дела“ заведено је приликом слања на Цетиње под И. бр. 3695, са датумом 6 септембра 1857.